

EMIL CESAR

ILEGALNE IN PARTIZANSKE TEHNIKE NA GORENJSKEM DO APRILA 1943

Čas od napada fašistične Nemčije in Italije na Jugoslavijo do osvoboditve maja 1945 pomeni v zgodovini jugoslovanskih narodov eno najtrših obdobj. Z gotovostjo pa je bilo to obdobje najpomembnejše v neprestanem boju za obstoj malega slovenskega naroda. Pomen tega boja je bil toliko večji, ker se je naše ljudstvo z lastno krvjo zavestno borilo tudi za novo, pravičnejšo družbeno ureditev. Narodnoosvobodilni boj ni bil samo edino mogoča oblika, da se nacionalno osvobodimo, bila je tudi edina pot k socialni osvoboditvi. Zgodilo se je prvič v naši zgodovini, da je neko vodstvo znalo in hotelo prisluhniti svojemu narodu ter je upoštevalo njegove težnje. Vse to je lahko uspelo le Partiji s predanimi in v boju prekaljenimi komunisti ter bogatimi organizacijskimi izkušnjami — rezultatom trdega predvojnega dela, ki je imelo vseh skozi močno oporo v ljudstvu. S temi prekaljenimi silami je Partija prevzela vodilno vlogo v boju za nacionalno in socialno osvoboditev ter postavila temelje novemu družbenemu redu.

Kot iniciator narodnoosvobodilnega boja je uporabljala Partija najmočnejšo ost svojega orožja, celotni predvojni tiskarsko-tehnični aparat, ki pa je ostal še nadalje, tako po svojem vodstvu, kakor po izbranem kadru, vseh skozi izključno partijski. Odlikoval se je s svojo ekspeditivnostjo in bil vseh skozi močno orožje partijskega vodstva, ki je tudi po okupaciji z vso doslednostjo, hitro in pravilno reagiralo na vse dogodke ter nenehno slabilo vse okupatorjeve napore, zlomiti naše ljudstvo. Ob onemoglih prizadevanjih, da bi prišli na sled organizaciji partijskih tehnik, pa so si okupatorji polomili zobe in si omajali moralo tudi v lastnih vrstah.

Pričujoča razprava je le odlomek iz široko zasnovanega dela; ki želi zajeti in obdelati zgodovinsko vlogo tiska v narodnoosvobodilnem boju Slovenije. Zaradi obširnega gradiva pa sem se odločil za objavo v nadaljevanjih ter zaključil prvo obdobje z aprilom 1943. leta, ko je po skrbnem prizadevanju Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko začela zajemati organizacija tehnik tudi ozemlje, ki so ga dotlej oskrbovali z literaturo le po dokaj nerednih kurirskih zvezah. Namerno pa nisem vključil v razpravo dela tehnik na kamniškem področju.

Iz obdobja prvih bojev se je ohranilo le malo dokumentov o delu partizanskih tehnik; marsikateri je, po sproti nastajajočih zapiskih, nastal pozneje. Tega gradiva pa je vse premalo, da bi do podrobnosti osvetlili delo katerekoli izmed tehnik. Bili so mi le v oporo pri določanju posameznih podrobnosti. V najmočnejšo pomoč pa so mi bili razgovori s tovariši, ki so v tehnikah sodelovali; preverjene sem uporabil kot najdragocenejši vir za pisanje zgod-

vine tehnik v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja, prav tako kot redke spominske članke o tehnikah v tem obdobju na Gorenjskem.

Zahvala za pomoč pri prizadevanju, da bi bila slika o partizanskih tehnikah na Gorenjskem čim popolnejša, gre v prvi vrsti vsem tistim, ki so mi posredovali svoje spomine na tehnike v razgovorih, napisanih spominih ali so odgovarjali na moja pismena vprašanja. Da je podoba tega obdobja dokaj popolna, so mi bili v nemajhno pomoč spomini Adolfa Ariglerja-Bodina, nastali po dnevniških zapiskih in poznejšem spominskem dopolnjevanju ter so gotovo najizčrpnější in najboljši svoje vrste, za katere se mu še posebej zahvaljujem. Zahvaljujem pa se mu tudi za oba izčrpana dopolnilna razgovora. Prav tako se zahvaljujem Niku Kavčiču, Alešu Jelenču, Slavku Smoleju, Francki Poljančevi, Slavku Trelcu, Pokrajinskemu muzeju za Gorenjsko v Kranju, Muzeju v Škofji Loki in vsem drugim, omenjenim med posebno dokumentacijo, ki jo tako delo zahteva. Da pa bi bila ta podoba čimbolj izčrpana, prosim vsakogar, ki bi jo mogel s čimerkoli dopolniti, da to sporoči avtorju (Ljubljana, Levčeva ulica 38) ali uredništvu Loških razgledov (Škofja Loka, Muzej).

I

Za boljše razumevanje celotnega ustroja tehnik, ki jih je organiziral CK KPS, in njihove pomembnosti najprej nekaj splošnih ugotovitev o vlogi narodnoosvobodilnega tiska ter o delu samem.

V trdih preizkušnjah ilegalnega dela v predaprilski Jugoslaviji je uspelo Partiji vzgojiti kader, ki je bil kos še težjemu boju in ki jo je čakal po razpadu države. Predanosti tovarišev, ki so se zavedali, kako pomembno delo jim je bilo zaupano, pa gre zasluga, da se njihovi izdelki kakovostno niso v ničemer razlikovali od tistih, ki so nastajali prej v normalnih okoliščinah.

Po prizadevanju CK je dobil narodnoosvobodilni tisk že od vsega začetka vsebino, ki je značilna za socialistični tisk. Zaradi tega ni bil »Slovenski poročevalec« samo informativno glasilo Osvobodilne fronte, ki je vedno sproti obveščala svoje članstvo o vseh sklepih političnega in vojaškega vodstva, temveč list, ki je znal z jasnimi stališči do vsakega dogodka ostro in v pravem času razkrinkati namene številnih sovražnikov ter z enako odkritostjo reagirati tudi na vsakršno napako v lastnih vrstah.

Da bi *Centralna tehnika KPS* kar najbolje pomagala pri organiziranju vseljidskega upora, si je že takoj po razpadu stare Jugoslavije zadala naslednje naloge: 1. postaviti nove tiskarne in povečati zmogljivost obstoječih tehnik, hkrati pa jim tudi zagotoviti zadostne količine tehničnega materiala; 2. obdržati in okrepiti zveze z okrožji in okrožnimi tehnikami, pri tem pa je bilo potrebno premagati nemajhno oviro — umetno ustvarjeno, minirano in dobro zastraženo mejo med italijanskim in nemškim okupiranim ozemljem; 3. tehnike okrožnih in pokrajinskih komitejev se morajo v čim krajšem času osamosvojiti, opremiti in vzdrževati s potrebnim tehničnim materialom; 4. dokumentni sektor v Centralni tehniki mora z dobro izdelanimi dokumenti omogočiti delo številnim ilegalnim partijskim delavcem po vsej Sloveniji, hkrati pa jim zagotoviti varne prehode čez mejno črto.¹

Iz nadalje navedenega bomo videli, da je Centralni tehniki vse to uspelo v zelo kratkem času, že v prvih mesecih okupacije, in da je bila že skrajna

Slovenca na Gorenjskem!

Pobesneli faš. zločinci so te dni zopet obsodili na smrt 29 najboljših Slovencev, potem ko so jih dolge tedne strahotno mučili.

Istočasno izvajajo faš. okupatorji tudi na druge načine in s največjo naglico zločinski Hitlerjev ukaz, o uničenju slov. naroda. Transport za transport gonijo slov. delavce na prisilno delo v Nemčijo, od koder se šivi ne bodo več vrnili. Setanski beson so se vrgli na nesrečno še nedoročilo slov. mladino, že so ugrabili in odvlekli prvih 1.200 naših najmlajših Slov. mladeničev v Nemčijo zverinsko priganjajo k delu, poleg tega pa jih še zastrupljajo s živinsk in Hitlerjevimi naukom, trajo jim iz srca ljubezen do svojega naroda in svete slovenske zemlje, učijo jih zaničevati materin jezik. Zdrava in cvetoča slov. dekleta so v Nemčiji na milost in nemilost, brez slehernega varstva prepuščena poživljanim faš. pohotnikom in iskoristivcem.

Brez vsakega dokaza krivde so dan za dan nadaljujejo aretacije slov. ljudi. Pr.č. r.š. parji požigajo slov. domove, ropajo in pleniijo šivila. Priptevljajo rekvizicije šivilj po vaseh, ki jih bodo plačevali kvečjemu po tramotno niskih cenah s še itak ničvrednimi papirnati markami. Zadržajo čim izseljujejo svoje najbolj zavednih in najbolj preganjenih Slovencev, katerim potem še neustavno izropajo vse njihovo imetje. Škrapavljajo pa še večje izseljevanje, čim bo končana posladsa satev. Vršijo se še protipriprave za nabor in mobilizacija vseh Slovencev od 18 do 40 let. Pašisti so v doseg svojih zločinskih namenov vpregli tudi vse svoj propagandni aparat. Na najbolj prekanjen način s pomočjo ničvrednih plačancev, gestapovcev pa tudi domaćih strahopetcev, razelirjajo najbolj strupena laži, s katerimi skušajo vzbuditi nezaupanje v organizacijo OP slov. naroda in njen vođstvo. Proglasajo junjske bores v slov. partizanski vojski za bandite, roparje in morlice. Razširjajo najbolj lažnivo "petokolonske" vesti o njihovih izgubah ali popolnem uničenju, o novih velikih zmagah fašistov na vzhodni fronti in o brezupnem položaju SZ, češ, ne upirajte se. Nemčija je napromagljiva. Podtikajo radijske poročilce SZ in zavezniških držav izmišljene škodljive vesti in celo navodila. Najnevarnejša pa je strupena sobražna propaganda v letakih, brošurah, časopisih in filmih. S prikritim terorjem vabijo na razne privredive in šole, je, sprejemajo v društva in organizacije v katerih na strupen in nevaren način agitirajo za "mirno sodelovanje z veliko Nemčijo."

Slovenca! Slovenke! V uri največje nevarnosti sestra OP Slovenskega naroda kot njegova vsenarodna organizacija in njegova edina resnična predstavica, edina, ki se resnično bori za uničenje fašizma in naše osvoboditve, se nujno dolžnost, da opozori vse Slovence in Slovenke, da je prišel čas, ko je treba pretrgati sleherni sodelovanje s faš. okupatorji in preiti v najodločnejši in enoten oborožen upor vsega naroda proti faš. zatiralcem.

Onusni faš. zločinci trdijo, da streljajo zavedne Slovence zato, ker kaznujejo partizani narodne izvajalce s smrtjo.

Toda, med tem ko so v zadnjih dneh partizani mirovali, ne da bi ustrelili enega samega izvajalca, so fašisti zaradi naše neberbenosti imeli dovolj časa zato, da so v Begunjah ustrelili 150 Slovencev, izvršili nešteto drugih zločinov in odpeljali v Nemčijo na prisilno delo še 2.300 slov. mož in fantov.

Resnica pa je samo ta, da hočejo fašisti ropati naš narod najboljših borcev, da bi nas s tem onespodovili za boj in potem s množičnim ubijanjem aretacijami, izseljevanjem in drugimi zločini tem lažje uresničili Hitlerjev načrt o uničenju našega naroda.

Toda nasilje rodi odpor tega se fašisti zavedajo in ker kljub svoji "nepromagljivosti" takom enega leta niso mogli uničiti odpora svobodoljubnih slov. množic, hočejo uresničiti Hitlerjev načrt še s pomočjo najničkotne, še propagande, v upanju, da bodo z nas v najkrajšem času napravili pončne hišice, brez vsakega človeškega dostojanstva brez časti in narodnega ponosa, nesposobne za sleherni upor.

Najbolj žalostno pa je dejstvo, da so nekateri, zlasti premočnejši Slovenci iz bivših JRG in JRS v hrov in tem temnoti znašli z našimi surtnimi faš. sovražniki na skupni poti. Izdajalci, ki imajo pred očmi samo svoje osebno korist, so se kot čisti takovane "bele garde" povezali z gestapo in pomagajo ubijati slov. ljudi ter zatirati in uničevati svoj lastni narod.

Prav te predane duše nagovarjajo s največjo vnamo in pol krinko "jomo-viške fronte" ljudi, ki naj bodo širni, češ, da še ni prišel čas, da OP ljudi "sapeljuje", in hinavsko objokaje šrtve, ki jih slov. narod mora doprinesiti v boju za osvoboditev, a katere povečujejo prav oni s svojim izdajalskim držanjem. Toda velika večina slov. naroda se imaš zaveš, da so edino akcije partizanov rešile slov. smeta pti še večinam izseljevanjem. V vsaj 8 mesecih, kar traja naš osvobodilni boj, imo doprinesli toliko šrtve, kolikor so jih fašisti odvlekli v enen samem času v Nemčijo - brez boja!

zanesljivo kos svojemu pionirskemu delu. Potem se je ta mreža samo dopolnjevala in z novimi potrebami tudi širila.

Prva redna zveza med Gorenjsko in Ljubljano, ki je ostala tudi po razpadu Jugoslavije in po okupaciji, je bila vzpostavljena že leta 1940. Ves ta čas se je vozil neki delavec s kolesom iz Kranja na javko v Ljubljano, ki je bila pri kolarju Selanu v Klečah. Ta zveza se je obdržala do sredine 1941. leta, ko so Kleče po mejni črti pripadle italijanskim okupatorjem, njena najbližja okolica pa Nemcem, kar so ločili pozneje tudi z bodečo žico.²

Od poletja 1941 pa do konca leta je bila vzpostavljena zveza s kranjskim okrožjem tudi po železnici, ki pa ni delovala redno. Zvezo je vzdrževal prometnik v Žabnici in pozneje v Kranju Milan Zlatnar. Ta je prihajal v Ljubljano, kjer je dvigal na domu brata Mirka Zlatnarja ali pri njunem očetu na postaji v Ljubljani v glavnem tekste za »Slovenskega poročevalca«. Manjše količine materiala so poslali po poprejšnjem dogovoru nekajkrat pod železniškimi vagoni. Poleg omenjenih zvez so bile vzpostavljene zveze z okrožji s pomočjo spremnega vlakovnega osebja, med drugim tudi s Šentvidom nad Ljubljano. V Ljubljani je bila za vse železničarje, ki so prinašali pošto, javka v razporejevalni pisarni na glavni postaji, ki jo je organiziral Kalaš. Njemu so prinašali literaturo Mirko Zlatnar, Branko Ivanuš in Danica Bravničarjeva.³

Medtem ko so bile te zveze bolj ali manj priložnostne, pa je bila novembra 1941 vzpostavljena redna zveza med Ljubljano, ki je bila sedež narodnoosvobodilnega boja, in Gorenjsko. Meja, ki je potekala preko Toškega čela, tedaj še ni bila povsod preprežena z bodečo žico. Nemci so jo nadzorovali čez dan in ponoči le s pogostimi patroljami, zaradi česar je bil prehod oborožene patrolje, ki je prenašala material, skraja in kljub snegu lažji. Naloge te patrolje pa so bile kaj različne, saj so odnašali na Gorenjsko poleg ilegalne literature tudi tehnični material, a prehod so uporabljali tudi nekateri organizatorji narodnoosvobodilnega boja, borci in aktivisti.

V začetku, ko patrolji še niso bile znane poti, so si pomagali z domačini, ki so tihotapili, toda taka srečanja z njimi so bila skraja dokaj mučna. V patrolji so bili Pavle Zibelnik-Pajo, Anton Kovač-Vožbalt in Drago Erlah, kadar pa je bilo materiala več, kot bi ga lahko naenkrat prenesli omenjeni tovariši, so jim pomagali še Štefan Slasar, Alojz Filipič, Ivan Selan in Jože Prebil. Pot je bila, dokler ni zapadel sneg, precej lažja kot pozneje, paziti so morali le na tiho hojo. S snegom pa je postajala zaradi sledov veliko bolj tvegana, zlasti ker so Nemci kontrolirali ves hrib med Stanežičami in Mednom, predvsem pot od Stanežič do Bornesa, torej prav ozemlje, po katerem se je prebijala patrolja, in naperi so često presegali njihove fizične moči.

Zahtevnim nalogam je ustrezala tudi oprema. V ta namen je dobila patrolja bele halje s kapucami, ki jih je naredil krojač Anton Marenče iz Dravelj; le-ta je tudi priskrbel potrebno blago zanje. Čevljar Peter Laknar iz Dravelj je naredil trpežno obutev, nahrbtnike je izdelal Janez Kuštrin iz Kamne gorice, medtem ko je patrolji priskrbel potrebna volnena zelena ogrinjala Mirko Zlatnar-Miklavž. Tako oskrbljena je patrolja v razmaku nekaj metrov, z bremenom, ki je ustrezal fizičnim sposobnostim posameznikov, hitela preko meje. V snegu, ko je bilo treba gaziti celec, so se pri hoji v zaporedju menjavali. Za primer, da bi se spopadli z Nemci, je bila skupina oborožena z dvema puškomitraljezoma, devetimi puškami tipa »Mauser«, petimi pištolami in z več tisoč kosi streliva.

Skraja je patrolja izročala prineseno literaturo tovarišem, ki so prišli ponjo na prej dogovorjeno mesto. Toda ta način ni povsem zadovoljeval, ker se je morala patrolja z bremenom večkrat vrniti, ne da bi izpolnila svojo nalogo. Zato je bilo nadaljnje uspešno delo odvisno od ureditve skladišč. Prvo tako skladišče si je patrolja naredila še onstran mejne črte v peščenem kršju pri kmetu Prevovniku pod Toškim čelom, in sicer tako, da so sod, ki so ga prej še podaljšali, zakopali v pesek. Prostornina soda je bila tolikšna, da so v njem lahko shranili do pet nahrbtnikov materiala in pet pušk. Od domačih je za sod vedel le gospodarjev sin, ki je moral nanj tudi paziti in o njegovem stanju poročati patrolji. Ko je zapadel sneg, pa so morali zaradi sledov to skrivališče opustiti in preseliti sod v gnoj pred hlevom. Kljub temu, da je bilo mesto, kamor so ga shranili, primerno, so zaradi domačih pripravili pri kmetu Krašcu v Čepļjah pod Toškim čelom novo skladišče. Uredili so si ga pod podom zapuščenega svinjaka. Bilo je mnogo ugodnejše od tistega pri Prevovniku, zlasti še, ker so bili pri hiši le odrasli ljudje, kmetija pa je bila zaradi oddaljenosti tudi varna pred sosedi. V skladišče pri Krašcu, kakor tudi v tisto pri Prevovniku, so prinašali vse gradivo, ki je bilo namenjeno Gorenjski. Ponj so hodili na jez pri Gradaščici v Kozarjah, k Lojzetu Selanu in k Podreberšku v Koseze, medtem ko ga je kmet Pere s sanmi vozil mimo italijanske postojanke v bližino Krašca.⁴ Veliko lažji je bil prenos iz Kosez in Dravelj, in to kljub temu, da je bila italijanska vojaška postojanka v Podutiku oddaljena le dobrih pet minut. Material so odnašali največkrat ponoči čez draveljsko gmajno ter Debeli hrib,⁵ poslužujoč se pri tem kangel za mleko.

Zaradi že omenjenih nevarnosti pa so naredili skladišče tudi na nemški strani. V ta namen je izdelal klepar Nino Tomažič iz Dravelj pločevinasti posodi z enim kubičnim metrom prostornine. Le-ti so potem prenesli na Gorenjsko ter ju zakopali v medenskem hribu, kraj pa so potem imenovali Pod smreko za tremi križi. Skladišče je dobro služilo vse dotlej, dokler ni zapadel sneg. Zaradi tega, prav tako pa tudi zato, ker je postalo premajhno in je bil kraj z medvoške kakor tudi z medenske strani težko dostopen, so po posredovanju Mirka Zlatnarja dobili zvezo z nekim železničarjem iz Medvod ter se z njim odločili za novo javko, opuščeni Bergantov mlin v Seničici. Toda tudi to mesto je bilo za patroljo težko dostopno. Da se je mogla mlinu približati, je morala potok, ki je bil brez brvi, dvakrat preskočiti, kar pa se je zaradi širine potoka, utrujenosti in teže nahrbtnika le malokomu posrečilo. Skrivališče pa je bilo kmalu izdano in le naključju se je imela skupina zahvaliti, da ni padla pri mlinu v zasedo. Na srečo je prav tedaj namreč zapadlo toliko snega, da je skupina zaman poskušala priti do Medvod. Vzdržala je le do Toškega čela, nakar se je vrnila. Na nevarnost jih je po tem neuspelem prehodu opozoril Mirko Zlatnar.

Po tej izdaji je poskušala patrolja vzpostaviti zvezo s smledniškim gradom. Tu je čakala skupina na zvezo, da bi oddala literaturo, dva dni. Določili so tudi mesto, kjer naj bi v bodoče v zakopano skladišče odlagali prineseni material, toda zveza ni zaživela. Ker pa je moralo gradivo na vsak način na Gorenjsko, je nudil skupini pomoč Dolomitski odred. Kurir Tarzan je vodil patroljo do Loške čete, kjer so za odlaganje literature določili opuščeni mlin pod Toščem, v bližini Loških Koznikov. Javka pa je že v maju 1942 propadla. Nato je prevzel nalogo patrolje Dolomitski odred; tovariši, ki so vzdrževali do tedaj zvezo z Gorenjsko, so prevzeli novo, nič manj odgovorno delo.⁶

Opisani kanal je bil med redkimi zvezami Ljubljane z okupirano Slovenijo. Znano je, da je naše vodstvo uporabljalo za svoje potrebe in za potrebe Centralne tehnike izključno naslednje kanale: za Kamnik preko Šmartna in Save;⁷ na Štajersko pri Sv. Križu pri Litiji; za Sevnico preko Mokronoga (zadnja javka pred mejo je bila v Telčah), neko drugo zvezo s Sevnico pa je vzdrževal neki študent po železnici; na Primorsko sta vodila dva kanala čez bivšo jugoslovansko-italijansko mejo, in sicer pri Planini pri Rakeku in drugi mimo Cerknice.⁹ Prav posebno mesto med njimi pa zasluži opisana kurirska pot čez Toško čelo do Medvod. Iz povedanega vidimo, da je bila to vojaško organizirana, dobro oborožena skupina, ki je edina vzdrževala nekajkrat na teden od 1941. leta in domala vso prvo polovico 1942 redno zvezo med Ljubljano in delom po Nemcih okupirane Slovenije.

O javkah, ki jih je uporabljala Centralna tehnika v Ljubljani za prenos natisnjene literature za zunanja okrožja, tako tudi na Gorenjsko, izvemo iz spominov Danice Bravničarjeve. Bravničarjeva¹⁰ je že skraja nosila literaturo za ostalo Slovenijo na posebne javke, ki so bile v začetku na obrobju Ljubljane, pozneje pa je bilo nekaj teh javk tudi v mestu, a so se pogosto menjavale. Kot se spominja, je skraja oddajala za Gorenjsko 30–50 izvodov vsega, kar je bilo natisnjene v Ljubljani, pozneje pa je število posameznih izvodov naraslo na 120. Pošiljali so tiskano in ciklostirano literaturo, v razliko od Ljubljane, kjer je zalagala Centralna tehnika rajone po vzpostavitvi rajonskih ciklostilnih tehnik le s tiskano literaturo.¹¹

Kaj vse je Centralna tehnika pošiljala v ostala okrožja in med njimi tudi na Gorenjsko, ne bi mogli ugotoviti. Tem težje, ker ni znana celotna bibliografija, kaj so v tem času v Ljubljani natisnili. Znano je, da je naše partijsko vodstvo reagiralo na vsak okupatorjev ukrep, na vsa prizadevanja bivše vladajoče klike, s krepkimi impulzi pa podpirajo tudi vsak narodnostni utrip. Po vsem tem moremo soditi, da je v tem zelo široko zajetem okviru in številu, ki ga navaja Bravničarjeva, prihajala ta literatura tudi na Gorenjsko. Kot zanimiv drobec navedimo še to, da je bil prvi tisk tiskarne »Podmornica« (bila je prva ilegalna tiskarna v okupirani Sloveniji in do tedaj tudi prva bunkerska tehnika v zgodovini Partije na Slovenskem, ustanovljena septembra 1941) letak, tiskan na izredno tankem in finem papirju kot priloga »Delu«, namenjen za Štajersko in Gorenjsko.¹² Stavek je tiskal tiskarski strojnik Stane Cimperman, medtem ko mu je Rudolf Ganziti, ki je bunker pravkar dokončal, pomagal, in sicer tako, da je poganjal ročico na ročnem tiskarskem stroju.¹³

Toliko o zvezah Centralne tehnike CK KPS v okupirani Ljubljani z Gorenjsko v času, ko so tam že delale tudi prve ilegalne ciklostilne tehnike.

II

Prva na Gorenjskem je bila ustanovljena *ciklostilna tehnika na Jeseni-cah*.¹⁴ Aleš Jelenc pripoveduje, da je prevzel skrb za tehniko po sestanku z Gregorčičem, Stražišarjem in še dvema drugima tovarišema konec maja 1941 nad Potoki in jo od tedaj pa do svoje aretacije v januarju 1942 tudi vodil.¹⁵ Pred tem sestankom je bila tehnika pri Francu Mencingerju, ki je bil pred vojno pevovodja jeseniške »Svobodec«;¹⁶ v njej sta poleg Keliha, ki je tehniko vodil, delala še Cilka Traven-Nočeva in Giorgioni. Na omenjenem sestanku je Jelenc tudi izvedel za ciklostil, ki je bil pri Noču v Borovljah, zvedel pa je

tudi za težave, ki jih je imela tehnika predvsem s prepisovanjem. Prav temu pa je veljala v prihodnje Jelenčeva skrb. Ker je bila količina literature, ki jo je prinašala iz Ljubljane kurirka Močnikova iz Senožeti, premajhna, se je Jelenc takoj lotil organizacije in je začela tehnika pod njegovim vodstvom v najkrajšem času delovati. Da bi bilo delo čim manj sumljivo, so vse razen razmnoževanja opravljali tovariši v službenem času v jeseniški železarni, kjer so bili zaposleni. Tako je prihajal Aleš Jelenc v pisarno Slavka Smoleja pod krinko uradnih razgovorov — oba sta bila zaposlena v elektromehaničnem oddelku, vendar med seboj ločena — in to kljub budnosti gestapovskega opolnomočenca in šefa oddelka Hansa Saura. Tako sta v Smolejevi pisarni sestavljala pozive lokalnega pomena, razne vesti in radijska poročila. Pripravljene tekste je pozneje prepisovala na matrice v pisarni centralnega skladišča in na tovarniškem pisalnem stroju Anda Jelinčičeva. Tehniko so v veliki meri zalagali s potrebnim tehničnim materialom tovariši sami; prinašali so ga iz pisarn, pomagal pa jim je tudi računovodja elektrooddelka Rudolf Pavšič.¹⁷ Tako napisane matrice je največkrat odnašal iz železarne Jelenc, včasih pa tudi Prajer, s katerim sta bila skupaj v pisarni, nekaj časa pa tudi kurir tovarniškega oddelka,

Železniška čuvajnica pri Radovljici, kjer je delovala ilegalna tehnika Dušana Cričkovića

štirinajstletni Tonček Klinar iz Javornika, ki pa ni vedel, kaj prenaša.¹⁸ Toda zaradi previdnosti se tega načina niso velikokrat posluževali, saj so zaradi podobnega odkrili gestapovci mrežo mladinskega aktiva.¹⁹ Matrice je prevzela Cilka Traven ter jih izročala Kodru, delavcu v železarni na Javorniku, ki jih je pri Martinu Noču z njeno pomočjo in s pomočjo Noča razmnoževal. Ta razmnoževanja pri Noču so opravljali v Kodrovi sobi, ciklostil pa so shranjevali v veliki krušni peči z dvojnimi stropom, ki ga je naredil Noč. Delali so včasih po dvakrat na teden; znano je, da so tiskali ob pripravah za vstajo zelo pogosto, največji presledek med posameznimi razmnoževanji pa ni bil daljši od štirinajstih dni. Razmnoževali so radijska poročila, razne pozive lokalnega pomena, ki sta jih sestavljala, kot rečeno, Aleš Jelenc in Slavko Smolej, pozneje pa so razmnoževali tudi izvlečke iz posameznih prispevkov v »Slovenskem poročevalcu«. Število razmnožene literature je bilo skrajša 300 do 500 odtisov, na koncu pa so razmnožili še enkrat toliko, do 1000 izvodov.²⁰

Tehnika je obveščala in mobilizirala kraje v okolici Jesenic. Po dobro organizirani mreži narodoosvobodilnemu boju predanih delavcev, ki so se iz teh vasi vozili v železarno, sta prišla domala v vse vasi po dva izvoda, včasih pa tudi več, vse literature, ki jo je tehnika razmnožila. Literatura jeseniške tehnike je krepila narodoosvobodilno misel v Gornjesavski dolini in od Bohinja do Radovljice. Medtem ko je bila pri Tavčarjevih v Žirovnici ena izmed

glavnih javk za ta konec, je nosila natisnjeno gradivo iz tehnike v Javorniku na Jesenice Francka Logar. Nekoč je pomagala njej in prijateljici prenašati veliko košaro literature, skrite med opranim perilom, tudi patrolja dveh nemških vojakov, ki pa seveda nista vedela, kaj nosita.²¹

Kot pozneje vse druge, se je morala tudi ta tehnika večkrat seliti. Tako je bila nekaj časa na domu Martina Noča, Ane Nočeve na Koroški Beli, pri Petru Kodru, Tinetu Noču, na domu Cilke Travnove in pri Kozarju pod Mežakljo, prenehala pa je z delom z aretacijo Aleša Jelenca, Ande Jelinčičeve in Slavka Smoleja v januarju 1942. Zanimivo je, da je Nemci, kljub vztrajnemu prizadevanju, med njenim tričetrletnim delovanjem niso odkrili, kar je bila v veliki meri zasluga Aleša Jelenca, pa tudi velike predanosti vsega kolektiva, ki se je zavedal pomembnosti svojega dela. Zasluga tehnike je bila, da je po zlomu Jugoslavije mobilizirala vse napredne sile za boj z okupatorjem, zlasti pomemben pa je bil ta delež ob pospešenih pripravah za decembrsko vstajo v Gornjesavski dolini in v Bohinju.

Po aretaciji omenjenih tovarišev je Francka Logar prenesla ciklostil pod Mežakljo na Jesenice. Tehniko so morali organizirati na novo. V kratkem času svojega ponovnega delovanja je tehnika med drugim razmnožila nekaj pozivov, že februarja ali marca pa se je selila v partizane.²²

Prvo tehniko v Kranju je organiziral Franc Vodopivec, in sicer po posvetovanju CK KPS, ki je bilo dne 2. junija 1941 v Mencingerjevi ulici v Ljubljani ter na Brdu pri Ljubljani. Po spominih Toma Brejca je bil dnevmi red tega sestanka naslednji: analiza političnega položaja na Gorenjskem, analiza dotedanega dela partijskih organizacij na Gorenjskem, Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj, krepitev SKOJ, čuječnost, da se prepreči vdor gestapa v vrste odporniškega gibanja, organizacija partijskih tehnik in širjenje propagandnega gradiva.²³ Na tem sestanku sta bila kot zastopnika CK KPJ prisotna Edvard Kardelj in Franc Leskošek, z Gorenjske pa Jože Gregorčič iz jeseniškega okrožja, Franc Vodopivec iz kranjskega okrožja in Tomo Brejc iz kamniškega okrožja.

Z razmnoževanjem so začeli v Kranju avgusta 1941 v mehanični delavnici pri Krašovcu. Ti prvi poskusi pa niso uspeli. Po pripovedovanju Francke Poljanec je bila pri Krašovcu natisnjena literatura zaradi prevelike količine barve težko čitljiva in tako zamazana, da so jo morali pozneje ponovno natisniti.²⁴ Septembra je prevzel tehniko Janez Poljanec, v delo pa je vključil tudi svojo ženo Francko, ki je kot služiteljica v Tekstilni šoli že pred vojno razmnoževala dijakom skripta. Bila je dela vajena in ji razmnoževanje ni povzročalo težav, tehniko pa so s tem preselili v Tekstilno šolo.

Zaradi pogojev, v katerih je poslej tehnika delala, in mesta, za katero so se odločili, je uspelo, da je Nemci niso mogli odkriti. Nemci so namreč po okupaciji Tekstilno šolo zaprli in jo spremenili v skladišče po vsej Gorenjski zaplenjenih slovenskih knjig, ki so jih največ odpeljali v Nemčijo. Prav te nasilno odvzete knjige pa so služile kot varno skladišče ne le samo v Kranju, temveč po vsej Gorenjski v akciji, ki je segla do Jesenic in Tržiča, nabranega papirja za potrebe tehnike. Med knjigami pa so hranili tudi arhiv vsega, kar je bilo do tedaj v tehniki natisnjeno, toda zaradi varnosti ga je pozneje neki fant odpeljal k Antonu Hafnerju v Stražišče, Škofjeloška cesta št. 37.²⁵

Poljančeva je v Tekstilni šoli razmnoževala približno poldrugi mesec. Delala je samo ponoči, v kopalnici brez oken, ključke za vstop in prostor pa ji je izročal hišnik šole Gregor Jelenc. Na že omenjenem ciklostilu, ki je služil

pred vojno potrebam šole, je razmnoževala vso literaturo, ki je prihajala v omejenem številu na Gorenjsko, največ pa »Slovenskega poročevalca«, ki je po njenem pričevanju izšel vsak teden v dokaj visoki nakladi,²⁶ odnašali pa so jo poleg Poljančevih še Slava Jelenc, Gregor Jelenc, v novembru in decembru pa Cirila Kozjak-Curk ter drugi celo na Jesenice. Curkovi je po dva zavoja prinašal neki tovariš Rudi na dogovorjeno mesto vrh stopnic na poti iz Kranja v Stražišče, na Jesenicah pa jo je izročala Francki Traven.²⁷

Nemci pa bi po naključju tehniko lahko odkrili, saj so bili čez dan vsi prostori v šoli pod njihovim neprestanim nadzorstvom. Zaradi tega je Poljanec že v novembru pripravil tehniki nov prostor pri Jožetu Žanu, bivajočem na Cesti na Klanec št. 1. Iz Ljubljane so za novo tehniko dobili ciklostil, ki so ga najprej za kratek čas shranili v Tekstilni šoli in ga pozneje ponoči v nahrbtnikih prenesli na Poljančev dom na Kokrškem bregu št. 5; Franca Gajška, ki je pozneje vodil tehniko pri Žanu, pa je prišel učiti nekdo iz Ljubljane. Pri Poljančevih je bil stroj shranjen toliko časa, dokler niso konec novembra ali v začetku decembra uredili pri Žanu primerne prostora.²⁸ Zaradi previdnosti so namestili stroj kar v Žanovi čevljarski delavnici. Ciklostil so namestili v steni pod oknom, v katero je Gajšek vgradil lesen podolgovat zaboj (naredil ga je brat Žanove žene Marije, Franc Jalen, mizar iz Huj), pri katerem je vrhnji del, ki je bil hkrati okenska polica, služil kot pokrov. Po pričevanju Žanove žene Marije so razmnoževali skraja v njeni spalnici. Matrice je v čevljih prinašal Janez Poljanšek, papir pa je iz trgovine Ivana Venlinga prinašal v nahrbtnikih Gajšek sam. Z Gajškom so v tehniki delali še Francka Poljanec, Pavla Ferlič, pozneje ustreljena v Mauthausenu, neka Karlina²⁹ ter Jožef Žan in njegova žena Marija, Milka Stegnarjeva pa je pisala matrice.³⁰

Kot prej v Tekstilni šoli, je tehnika tudi tu izdajala vso takratno literaturo za vso Gorenjsko, ki so jo zasedli Nemci. Marija Žan se spominja, da so imeli v ta namen poseben zemljevid z označenimi kraji, prav tako pa so imeli označena tudi nahajališča partizanskih enot, kamor so po posebnem ključu pošiljali dogovorjeno število izvodov, in sicer tako, da so natisnjene izvode zvili v zvitke ter jih označili s številkami in šiframi posameznih krajev.³¹

Vzroki, zakaj so odkrili gestapovci celotno mrežo narodnoosvobodilnega boja v Kranju, so znani, poznane pa so nam tudi metode, ki so se jih okupatorji posluževali pri zasliševanjih. Dne 22. februarja 1942 je padel pri poskusu bega pod okupatorjevimi streli Franc Gajšek,³² takrat pa je končala tudi Žanova tehnika. Aretirani Gajšek je namreč, ko bi bil moral pokazati gestapu Žanovo tehniko in čeprav je bil beg zaradi visokega snega skoraj nemogoč, skočil v Kranju pred kamnosekom iz gestapovskega avtomobila. Tako je mogoče domnevati, da je Gajšek pod pritiskom gestapovcev klonil in je morda priznal, da ve za tehniko pri Žanovih, vendar ko so ga prisilili, naj jo pokaže, se je raje odločil za nemogoče, za beg in smrt. Marija Žan pa je pred prihodom gestapovcev uspela poskriti natisnjeno literaturo v sneg na dvorišču, matrice v neko škatlo za žeblje, ciklostil pa je zakopala v gnoj; kak teden pozneje ga je sredi dopoldneva, okoli pol enajstih, odpeljala s sanmi k Škrinjarjevim v hišo Ivana Strehovca na Primskovo št. 115.³³

Leta 1941 so razmnoževali krajša gesla in odlomke iz »Slovenskega poročevalca« tudi na domu Ivana Gašperina-Mitje v *Doslovičah št. 26 pri Žirovnici*. Delali so na pisalnem stroju, ki ga je odstopil narodnoosvobodilnemu gibanju Franc Prešeren iz Radovljice. V ta namen je v začetku julija obiskal

Gašperina član okrožnega komiteja KPS za Jesenice Karel Preželj in mu naročil, naj gre po pisalni stroj v Radovljico. Z njim je odšel ponj tudi Jakob Legat, ki je prinesel stroj h Gašperinu. Tu je ostal shranjen v drvarnici v majhnem bunkerju, ki ga je naredil Gašperin, do novembra, ko so ga prenesli k Valvasorjevi koči pod Stolom. Posluževali so se ga predvsem za pisanje poročil jeseniškega okrožnega komiteja Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, zvezo med obema forumoma pa je vzdrževal Ivan Pogačnik-Ivko.³⁴ To je bil prvi temelj za bodočo *Tehniko Okrožnega komiteja KPS Jesenice*.

Podoben, vendar že z določnejšim namenom, je *drugi poskus v Žirovnici*. Na pisalnem stroju, katerega lastnik je bil Leopold Jesenko iz Žirovnice št. 2, so razmnoževali predvsem dnevna radijska poročila. V ta namen so se posluževali neprijavljenega radijskega sprejemnika, prav tako shranjenega pri Jesenku, nekajkrat pa so pri njem na pisalnem stroju in s pomočjo kopij pretipkali nekaj popolnih številok »Slovenskega poročevalca«.³⁵

V *Škofji Loki* je pripravljanje velike propagandne manifestacije Wehrmannschafta, ki so jo nameravali 24. avgusta 1941 prirediti nemški okupatorji na škofjeloškem telovadišču v Puštalu, sprožilo v škofjeloškem aktivu SKOJ misel, kako preprečiti manifestacijo, s katero je skušal okupator pridobiti naklonjenost prebivalstva, hkrati pa razkriti njene prave namene. Odločili so se za poseben letak s pozivom Ločanom, naj ne nasedajo Nemcem in se ne pustijo mobilizirati za boje proti Sovjetski zvezi. Letak, ki ga je sestavil Svetko Kobal, je pregledal in dopolnil še Lojze Kebe-Štefan, nakar so ga na šapirografu, ki ga je vzel Nemcem na občini v Stari Loki Ferdo Gartner, razmnožili nad 200 izvodov. Hkrati z njim so izdelali tudi na stotine lističev z bojnimi gesli. Skojevska akcija je v noči med 23. in 24. avgustom v celoti uspela.³⁶

Medtem ko je bil to le poskus z močnim političnim učinkom, pa kaže nadaljnje delo, da se je z rastjo narodnoosvobodilnega boja rodila v Škofji Loki v tem času tudi misel o organiziranju lastne ciklostilne tehnike. Zaradi tehnike v Kranju, ki je zalagala s tiskom tudi ta del Gorenjske, so namero pozneje opustili.³⁷

Vrzel, ki je kmalu zatem nastala zaradi prenehanja delovanja skoraj vseh tehnik, ustanovljenih leta 1941, je bila toliko bolj občutna, ker sta v začetku leta 1942 propadli tudi tako pomembni tehniki, kot sta bili kranjska in jeseniška. Izmed vseh je ostala in se tudi močno razvila le *Tehnika Okrožnega komiteja KPS Jesenice*. V marcu 1942 so prenesli pisalni stroj, ki ga je odstopil Franc Prešeren, od Valvasorjeve kočice za hrib Ajdno nad vasjo Potoki, kjer je bil sedež Okrožnega komiteja KPS Jesenice.^{37a} Zaradi tega sta bili prav ta tehnika in tehnika, ki jo je pozneje organiziralo okrožno politično vodstvo, poleg novih poskusov v Radovljici in enega v Loški četi, spomladi 1942 edini pomembni žarišči narodnoosvobodilnega tiska na Gorenjskem. V glavnem pa je bila Gorenjska v tem času navezana na literaturo, ki je prihajala čez Toško čelo do Medvod in pozneje čez Polhograjske Dolomite. Kljub temu ljudstvo ni bilo osamljeno. V močno oporo je bila prebivalstvu že zavest, da so tu partizanske vojaške enote, katerih močni in prepričljivi vojaški uspehi, hkrati pa tudi močna osebna propaganda je segala v sleherno gorenjsko vas.

Kot rečeno, sta v tem času delali v okolici Radovljice poleg Tehnike jeseniškega okrožja dve tehniki, od katerih zasluži vsaj druga večjo pozornost.

Slovenski poročevalec

INFORMACIJSKI VESTNIK
OSVOBODILNE FRONTA

Čena 20 Kf. Leto III. 31. decembra 1942. Štev. 42.

SLOVENCJI

PRESEL JE ČAS OBKACUNAJ SMRT HITLERJEVCEM IN IZDAJALSKIM BELOKARDISTIČNIM VODITELJEM

Pod silnimi udarci delavsko-kračke Piete armade se lomi in razpada ljudski Hitlerjevski vojni stroj. Na si strahotni nraunške zime, skozi snežne zaneke ruskin planjav se valajo okolaj valjari nepremagljivih sovjetskih divizij, se zadržajo vse globlje v srhaljane in demoralizirane nemške položaje in trgajo na kose Hitlerjevsko voja poštast. Pod silnia ognjem sovjetskih strojníc in topov, pod pritiskom sovjetskih ata in bomb, pod nevardirnim zaletom sovjetskih polkov se drobí v prah nemška vojna tehnika, kopni v nič nemška živa sila. Na britanskih otokih in v Afriki pa se štirajo angleške in ameriške armade, sa tudi s svoje strani in na evropskih sleh obradnajo s Hitlerjevskai sverní.

V Nemčiji in Italiji izpódnáa sovraštvo ljudskih množíc fašistem sadnje opere. Zaslužjeni narodi Evrope se dvigajo v oboroženo borbo proti fašističnim okupatorjem in domačim izdajalcom. Pri tem pa prednjačijo narodi Jugoslavije, ki so dvignili splošno vstajo proti okupatorjem in njihovim ustaškim, četniškim in belokardističnim pasom genjeter. Partizanski vojska Jugoslavije raste v stotisoče, veče stotisoče sovražnih vojakov. Prako moči rastejo iz tal nove in nove čete, ustvarjajo se nove in nove udarne brigade ter se razrašćajo in divizije in korpuse. Veliki deli Jugoslavije so že osvobojeni. Kravatske in srbske partizanske divizije obkoljujejo Karlovo in Sisek, gonijo pred seboj Nemece, Italijane, ustaše in četnike Draže Mihajlovića ter se bližajo od vseh strani Zagrebu, da obradnajo s krvavim Pavelićem in njegovimi ustaši. Partizanske udarne brigade prodirajo proti Buzaku, Splitu in Dubrovniku. Partizanski obroč okoli Sarajeva postaja vse tesnejši. Ze se je začela posikati partizanska vojska proti Srbiji, Sandžaku in Crni gori, kjer se junaški srbski in črnogorski partizani že več kot leto dni in pol borijo z Nemci, Italijani in izdajalskimi četniki Nedića, Pečanca, Ljotića in Draže Mihajlovića. V teh odločilnih trenutkih so sečeli tudi slovenski partizani sečati končne udarce okupatorju in njihovim belokardističnim plaščancem. Sa Dolenskih in Notranjskih trebilo slovenski

Prva stran Slovenskega poročevalca gorenjske izdaje, izdelek tehnike PK KPJ v Poljanski dolini. (Po originalu v Nar. in univ. knjižnici v Ljubljani.)

Pozimi 1941/1942, verjetno pa že v decembru 1941,³⁹ se je odločil za samostojno akcijo Dušan Čričkovič, ki ga je že 1941. leta povezal z narodnoosvobodilnim gibanjem Slavko Trelec ter mu izročal ilegalno literaturo, ki so mu jo prinašali partizani izpod Stola, ali tisto, ki so jo razmnoževali na nemškem okraju v Radovljici. Kakor se spominja Slavko Trelec, pa je bilo literature kljub temu vedno premalo. To je napotilo Čričkovića, da je pričel samostojno razmnoževati predvsem razna gesla in pozive. Čričkovič je bil v stari Jugoslaviji orožnik, ki se pa po njeni okupaciji ni vrnil niti domov v Hercegovino niti ni hotel vstopiti v okupatorjevo žandarmerijo. Zaposlil se je kot čuvaj v železniški čuvajnici pri Radovljici in tu se je z njim seznanil Trelec. V tej čuvajnici je potem verjetno vrezoval v gumo pozive in gesla ter vse, kar je natisnil, v prostem času tudi sam raztrosil ali nalepil po Begunjah in okolici. Način njegovega dela je neznan, edina priča, ki je vedela za Čričkovićevo delo, pa postopka tiskanja in razmnoževanja ni videla. Konec junija 1942 so Čričkovića zajeli, prav ko je lepil lepake, ter ga v prvi tretjini julija nekje pod Trzičem s še petimi tovariši ustrelili. Ker pa so 30. julija zaradi izdajstva zaprli tudi Trelea,⁴⁰ je s tem izginila vsaka sled za vsemi Čričkovičevimi pripomočki, ki se jih je pri delu posluževal.⁴¹

Čričkovičevemu poskusu najbližji je bil omenjeni *poskus Nika Kavčiča-Gorazda*, borca Loške čete. Na majhno železno podlogo z zaklopnim pokrovom, ki jo je prinesel od doma iz Škofje Loke Tone Savnik,⁴² so vrezali petokrako zvezdo, začetni črki Osvobodilne fronte (OF), simbol narodnoosvobodilnega boja Triglav ter menda srp in kladivo. S tem pripomočkom so izdelali na tisoče propagandnih lističev, ki so jih potem trosili borci na svojih akcijah, patrolja štirih tovarišev pa jih je odnesla 1. maja 1942 tudi na športno igrišče v Škofji Loki.⁴³

Krajši čas je delala tudi *druga radoljška tehnika*, ki si lasti v zgodovini ilegalnih tehnik dokaj svojsko mesto. Njeno ustanovitev je narekovala bližina partizanskih borcev, še bolj pa velika potreba in želja ljudi po narodnoosvobodilnem tisku, na drugi strani pa pomanjkanje lastnih pripomočkov za razmnoževanje ter psihološko dobro pogojen postopek razmnoževanja. Po obisku takratnega okrožnega sekretarja Franca Vodopivca-Cirila meseca februarja 1942 pri Slavku Trelcu, kjer se je zadrževal dalj časa, je odnesel Trelc partizanom pod Stol pisalni stroj, ki ga je dobil pri družini Hrovat, katero so Nemci izselili v Srbijo. Prinesel pa je tudi večjo količino matric, ki jih je dobival pri prijateljih, zaposlenih v nemških uradih; precej materiala mu je prinesel Martin Prešeren. Po omenjenem dogovoru z Vodopivcem sta potem napisane matrice prinašala Trelcu Tomaž Verdnik in Avgust Beniger, on pa jih je izročal Broni Ostaševski, ki je bila tedaj zaposlena na nemškem okraju in tam na skrivaj razmnoževala partizansko literaturo.

Prvo naročilo partizanske čete pod Stolom ji je prinesel Edi Glinšak-Brko. Med drugim so se dogovorili, naj Ostaševska sestavi in razmnoži letak, ki naj podžge narodnoosvobodilno misel. Ta je potem doma s svojim bratrancem Marjanom Rabičem letak res sestavila, njemu pa so pozneje sledili, poleg vrste listov in lističev z bojnimi gesli, še trije drugi pozivi. Matrice je Ostaševska pisala na svojem domu, razmnoževala pa jih je zaradi varnosti v mraku, ko so bili prostori prazni, na nemškem okraju. Pri tem ji je bil v pomoč pokojni Marjan Rabič, ki je stražil na cesti pred poslopjem z nalogo, da bi v kakršnikoli nevarnosti, ki bi grozila, zažvižgal. Zaradi okoliščin, v katerih je tehnika delala, ji nabava tiskarskega materiala ni povzročala težav. Bila je med redkimi ilegalnimi tehnikami, ki je ves čas svojega obstoja vse od matric do ciklostilnega papirja in barve dobivala v nemškem uradu, in to v količinah, kot jih je potrebovala.^{43a} Tako so razmnoževali predvsem razne proglase in pozive, radijska poročila o položaju na bojiščih, ki jih je poslušala ali Ostaševska na svojem domu ali drugi zanesljivejši tovariši,^{43b} objavili so imena okupatorjevih sodelavcev, obširneje pojasnili izdajalsko vlogo Mihajlovičevih četnikov,^{43c} razmnoževali pa so tudi prepustnice za prehod preko meje in jih je Ostaševska tudi sama podpisovala, prav tako pa tipkala tudičasne osebne izkaznice.^{43d} Števila natisnjene literature ne moremo ugotoviti, po Trelčevi dokaj nedoločeni izjavi, da je je Ostaševska pri vsakem razmnoževanju pripravila za poln nahrbtnik, pa moremo soditi, da je razmnoževala v nekaj sto izvodih. Tako natisnjeno literaturo je potem izročala Trelcu, ki jo je v dogovoru z omenjenima partizanoma izročal partizanom, nekaj pa so je aktivisti sami raztrosili tudi po Jesenicah ali drugod. Tehnika je po tem postopku delala domala šest mesecev in prenehala po Trelčevi aretaciji 30. junija 1942⁴⁴ in s premestitvijo Bronke Ostaševski na drug oddelek.^{44a}

Velikega pomena za rast narodnoosvobodilnega tiska po pokrajinah je bil že v aprilu 1942 sprejeti sklep CK KPS, da odidejo prvi organizatorji ilegalnih tehnik iz Ljubljane na teren nuditi pomoč grupnim tehnikom. To nalogo je vodstvo Centralne tehnike zaupalo tovarišem, katerih delo je bilo v tesni zvezi z razvojem in organizacijo ilegalnega tiska v Ljubljani in ki so si s svojo predanostjo in natančnostjo pri delu do zaupanje zaslužili. Tako sta odšla Albert Zornada-Marko in Jože Bradeško-Boštjan na Dolenjsko, Mitja Ribičič-Ščuka v štab II. grupe odredov, v štab I. grupe odredov pa je bil sprva namenjen Rihard Knez, medtem ko bi moral Adolf Arigler-Bodin oditi na Primorsko. Ker pa bi moral tovariš, ki naj bi šel v Trst, govoriti tudi italijanski, čemur je bil več le Knez, je vodstvo Centralne tehnike poslalo na Primorsko njega, na Gorenjsko pa Ariglerja. Po tem sklepu je Arigler v aprilu še vpeljal v delo Aco Lušin in neko drugo tovarišico, ki sta delali v ciklostilni tehniki na Gosposvetski cesti št. 6, mimo tega pa opravljal za tehniko še razne priložnostne naloge. Ukvarjal se je s poskusom, kako izboljšati kvaliteto tiska v ciklostilnih tehnikah. V ta namen mu je prinašal Jurij Ribičič, ki je tedaj delal v eni izmed ilegalnih tiskarn, tanke naslovne črke, ki jih je poskušal Arigler vtisniti v matrice, poskušal pa je tudi s tiskanjem naslovov publikacij v rdeči barvi; vendar ne prvi poskus ne slednji način tiskanja ni uspel. Tako so bili sprememba prvotno določene poti, delo v centralni ciklostilni tehniki, osebna oprema, po vsej verjetnosti pa tudi pripravljanje ponarejenih osebnih dokumentov vzrok, da je odšel Arigler iz Ljubljane zadnji, šele sredi junija.³⁸

Komaj poldrugi mesec po ustanovitvi zadnje radovljiške tehnike, ko je bila na voljo narodnoosvobodilnemu boju na Gorenjskem le Tehnika Okrožnega komiteja KPS Jesenice, je nastal poskus, ki je kmalu prerasel dokaj ozek začetni okvir. Bila je to *Tehnika štaba I. grupe odredov*, ki je zaživela takoj po prihodu Adolfa Ariglerja-Bodina na Gorenjsko. Po Ariglerjevih podatkih, ki so nastali po skopih, vendar dragocenih zapiskih v žepnem koledarčku, je ta odšel prvič čez blok z namenom, da pride na Gorenjsko, 19. junija, in sicer v Dravljah ter potem brez večjih težav prispel do javke. Ker pa so mu tu odsvetovali nadaljnjo pot brez potrebne osebne opreme, se je že naslednjega dne odločil za povratek v Ljubljano. Ponovni prehod bloka se mu je posrečil šele 6. julija, in sicer spet preko Dravelj do javke, kjer je dobil še istega dne zvečer zvezo s kurirji, s katerimi je naslednjega dne nadaljeval pot v 1. četo I. bataljona Dolomitskega odreda. Od tu je nameraval po kar najhitrejši kurirski zvezi priti v štab I. grupe odredov. Namero pa je preprečila velika italijanska ofenziva. V močnem nočnem nalivu se je namreč sredi premika bataljona kolona pretrgala, tako da je od celotnega bataljona ostal z Ariglerjem le del čete, s katero se je ponoči 12. julija premaknil preko Ljubljaniče v krimske gozdove. Dne 21. julija se je prepeljal z nekim tovarišem ponovno čez Ljubljaničo ter v jutranjih urah naslednjega dne, 22. julija, prispel k strici Josipu Ribičiču v Dobrilovo ulico št. 22.⁴⁵ Z novimi ponarejenimi dokumenti, ki jih je dobil 6. ali 7. avgusta, se je kot Jože Rezar, sin Jožeta in Ane roj. Premec, rojen 15. junija 1923, železniški delavec, samski, stanujoč v Ljubljani, Resljeva cesta št. 6, z osebno izkaznico številka 017.206 — 8. avgusta odpeljal z vlakom do Loga ter še istega dne zvečer dobil zvezo z 2. četo Dolomitskega odreda. S še enim tovarišem, Primorcem Ludvikom, je 11. avgusta prekoračil mejo, blizu Zminca prečkal Soro, od tod pa mimo Zalubnikarja 13. avgusta prispel na

kurirsko zvezo pod Sv. Tomažem. Po treh dneh, ko so bili partizani zaradi izdaje znanega gestapovskega izdajalca Krainerja 16. avgusta napadeni, so se od tod še istega dne premaknili ter naslednjega dne prispeli na Jelovico, kjer je bil pri eni izmed čet tudi štab I. grupe odredov. Dva dni kasneje, 19. avgusta, pa je že začel z razmnoževanjem prvih radijskih vesti. Tega dne je namreč tehnik Aleš, ki je ostal s Fedorjem Reišterjem-Frankom⁴⁶ po dogovoru med štaboma I. in II. grupe odredov zaradi fizične izčrpanosti v štabu I. grupe, popravil baterijski radijski sprejemnik ter prestregel med drugimi tudi novice o drugi fronti, kar pa je bilo, žal, le poskusno izkrcaje. Te vesti je potem Arigler v štabu grupe, ki je imel do tedaj le pisalni stroj in že omenjeni radijski sprejemnik, pretipkal. Podobna poročila, razmnožena v nekaj primerkih na pisalnem stroju, so izdajali tudi v prihodnje, kolikor je seveda dopuščal čas. Ta radijska poročila o novicah s fronte so bila zaradi slabega sprejemnika oprta le na poročila oddaj radia London.⁴⁷ Prepisoval pa je tudi razna navodila in okrožnice, ki jih je izdal grupni štab; razmnoževal jih je v osmih, včasih pa tudi v šestnajstih izvodih.⁴⁸ V čete so jih odnašali kurirji, in ker je šla izgradnja Osvobodilne fronte prav preko čet v širino, je prišlo z njimi v stik tudi prebivalstvo.⁴⁹

Dejstvo, da so že dva dni po Ariglerjevem prihodu izdelali na pisalni stroj razmnožena poročila, je narekovala živa potreba ter razvijajoči se politični položaj tako doma, predvsem na Gorenjskem, kot v svetu. Prav gotovo je bilo odločujoče tudi to, da so bili gorenjski partizani zaradi lokalnega okvira delovanja Tehnike Okrožnega komiteja Jesenice, katere tisk pa je vzlic temu s partizanskimi enotami prišel v zelo širok stik z ljudmi, odvisni predvsem od tega, kar so po prenehanju delovanja Zibelnikove patrulje prinašali kurirji iz Dolomitskega odreda. Vse to je prav gotovo vplivalo, da so še v istem mesecu, komaj deset dni po Ariglerjevem prihodu, po vrsti uspeh akcij v odgovor na nemško propagando v zvezi z avgustovsko ofenzivo, da so uničili narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem, gorenjski partizani napadli Ribno, požgali most v Podnartu in pripravili po sklepu štaba akcijo v Kropo z namenom, da se preskrbijo s potrebnim tehničnim materialom za vzpostavitev tehnike. Dne 27. septembra so enote I. grupe odredov akcijo uspešno izvedle ter po navedbah Adolfa Ariglerja-Bodina zaplenile v občinski pisarni rotacijski ciklostil, ročni ciklostil, nekaj pisalnih strojev,⁵⁰ matrice, več vrst papirja in drugi tehnični material, s čimer so ustvarili močno materialno bazo, toliko pomembno za nadaljnje uspešno delo. V ilustracijo tega uspeha in kako velike so bile količine zaplenjenega materiala naj zadostuje podatek, da je nosilo zaplenjeni material približno dvajset borcev, za komaj dve uri dolgo pot pa so potrebovali pet ur naporene hoje. Tako nastala zaloga ni le krila vseh potreb grupne tehnike, v veliki meri je zadovoljevala tudi potrebe tehnike v Miščah, zlasti še, ker so se založili v Kropi s papirjem vseh vrst, ki jim je bil na razpolago, tudi s takim, ki za delo s ciklostilom ni bil najbolj primeren.⁵¹

Sedaj so potrebovali za vzpostavitev tehnike, za katero se je zlasti zavezal Lojze Kebe-Štefan, in za njeno nemoteno delo le še primeren prostor, kjer bi zgradili bunker, ali dobro skrito mesto za barako; vso zalogo materiala so doslej namreč zaradi varnosti hranili v raznih skrivališčih na Jelovici. S tem namenom so iskali 7. septembra Adolf Arigler, Vinko Hafner in Stane Kersnik-Jelovčan, ki sta bila po svojem položaju člana grupnega štaba, primerno mesto, ga našli in ga tudi že začeli pripravljati. Dva dni za tem, 9. septembra, pa je Jelovico zajela nemška ofenziva in za dalj časa zavrla pričeto delo.

V ofenzivi, ki je zahtevala tudi življenje komandanta I. grupe odredov Jožeta Gregorčiča, sta padla oba tehnika, ki sta ostala v I. grupi po odhodu II. grupe, Aleš in Fedor Reišter, Arigler pa jo je preživel na neki smreki, komaj deset minut oddaljen od kraja, kjer so zadali Nemci gorenjskemu partizanstvu enega najtrših udarcev.⁵² Svojega skrivališča skraja zaradi nevarnosti, ker so pod njim ves čas stikali Nemci, Arigler sploh ni zapuščal. Pozneje je odhajal z drevesa proti večeru, in to le toliko, da si je za silo utešil najhujšo lakoto z gozdnimi sadeži. Dne 12. septembra je proti večeru drevo zapustil, blodil naslednje dni po Jelovici do Rudnega v Selški dolini z namenom, da bi našel partizane, kar se mu je posrečilo šele 15. septembra. Tega dne je naletel na kurirja Mirka Ambrožiča, po domače Martincovega, in iz razgovora z njim zvedel za usodo grupnega štaba. Naslednjega dne, 16. septembra, je dobil po njem zvezo s prvo partizansko enoto, Loško četo, 18. septembra pa je odšel s kufrirjem na zvezo s Stanetom Kersnikom, ki mu je sporočil, da mora počakati še nekaj dni, preden bo mogel v štab.

V štabu grupe so prav zaradi velikih potreb razpravljali o tehniki verjetno že takoj po Ambrožičevem sporočilu, da je našel Ariglerja. Le tako moremo razumeti Kersnikovo sporočilo

Hiša v Mišačah, kjer je delovala Tehnika štaba I. grupe odredov

Ariglerju, da mu bo v pomoč preživeli borec Selške čete Mato. Preostali čas čakanja je Arigler izkoristil za urejanje majhne votline, primerne za tehniko, ki je bila le dobre pol ure oddaljena od vasice Jamnik in je ležala 400 do 500 metrov levo od kolovozne poti iz Jamnika na Mošenjsko planino. Do ponovnega sestanka s predstavniki štaba I. grupe odredov je prišlo 22. septembra. Arigler se je sestal z Lojzetom Kebetom in hkrati dobil, zaradi velikih političnih potreb, že tudi prvo delo. Razmnožiti je moral letak, ki ga je sestavil verjetno v sodelovanju z Vinkom Hafnerjem Kebe sam, stilistično in slovnično pa popravil, kakor je to delal tudi večkrat pozneje, Arigler. Naslov tega letaka, ki je pravzaprav prvi natisnjeni izdelek Tehnike štaba I. grupe odredov, pozneje so jo imenovali »Meta«, se nam je ohranil v dveh verzijah. Lojze Kebe ga v svojem poročilu CK KPS z dne 1. oktobra istega leta navaja kot »Bela garda in izdajalska vloga dr. Bedenka«, Arigler pa si je zabeležil v svoj dnevnik naslov »Izdajalska vloga bele garde«. Letak je danes izgubljen, zaradi tega točnosti naslova ne moremo preveriti. Do zamenjave je prav lahko prišlo v Kebetovem poročilu, kljub temu, da je letak sam napisal. Pomota bi mogla nastati zaradi preresne zavzetosti nad poročilom, ki jo je le-to zahtevalo, napake pa tudi pri morebitnem poznejšem pregledovanju poročila ni opazil. In končno, to poročilo je nastalo šele 1. oktobra, morda tudi kak dan pozneje. Ariglerjevi dnevniški zapiski pa so nastajali sproti, ali kot sam pravi, dan, največ dva za opisanimi dogodki, kar je gotovo zahtevalo ob zastavljenem

opravilu tudi večjo miselno zbranost. Poleg tega je znan tudi Ariglerjev delež pri nastajanju besedila, da ne govorimo o nadaljnjem delu od prepisovanja matric do večkratnega razmnoževanja, kar bi izključevalo možnost pomanjkljive navedbe naslova. Vse to govori v Ariglerjev prid, dokončni odgovor na to vprašanje pa nam bo lahko dala samo najdba letaka ali kakega drugega avtentičnega dokumenta. Dvojna verzija naslova pa nam koristi, saj rekonstruira vsebino letaka. Medtem ko je Ariglerjeva navedba dokaj splošna, je po Kebetu izpričani naslov dokaz, da je sprožila izdajo letaka živa potreba, zavrniti poskus, da se na Gorenjskem organizirajo belogardistične formacije. Ta zamisel belogardističnih eksponentov pa je zaradi budnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem in takojšnjega ukrepanja v celoti propadla.

Prostora, namenjenega za tehniko, ni mogel Arigler pripraviti niti naslednjega dne, 25. septembra. Tega dne je namreč odšel dopoldne z Matom in kurirjem Ivanom Pogačnikom-Ivkom v skrivališče na Mošenjski planini po ciklostil, pisalni stroj in drugi tehnični material, zaplenjen v Kropi, popoldne pa je v oglarski bajti ob cesti Jamnik—Mošenjska planina, nedaleč od Zidane skale, razmnožil še nadaljnjih 900 izvodov omenjenega letaka. Z urejanjem tehnike je nadaljeval naslednjega dne, zvečer pa odšel v štab odreda, ki je tedaj bival v opuščnem oglarskem kopišču, skritev v gostem grmovju v bližini samotnih hiš pod Jamnikom, imenovanem tudi Kolombrt. Tu je, zaradi nastalega političnega položaja in zaradi hitrega ukrepanja proti okupatorjevi mobilizaciji Slovencev na Gorenjskem, začel z Lojzeto Kebetom sestavljati letak »Slovenci na Gorenjskem« in mu pomagal pri formuliranju misli. Besedilo sta dokončno izdelala šele 27. septembra, verjetno dopoldne, saj sta ga še istega dne Arigler in Mato razmnožila pred skalnim prostorom, namenjenim za tehniko, v 1800 izvodih, naslednjega dne pa natisnila še nadaljnjih 1500 izvodov. Zaradi velikih potreb, aktualne vsebine in velikega vpliva na prebivalstvo, sta ga še ponovno razmnoževala. Tako sta 2. oktobra natipkala dve matrici tega razglasa in ga še istega dne razmnožila v 630 izvodih, nadaljnjih 800 izvodov pa je razmnožil Arigler 8. oktobra. Ker so se mu matrice kvarile, je moral napisati nove, kar je delo močno zavleklo. Letak so natisnili skupno v 4730 izvodih.

Prvotno izbrano mesto so z najdbo nove skalne votline, ki jo je odkril Stane Kersnik, opustili. Od prve je bila oddaljena le dobrih 200 metrov, bila je večja in na prikladnejšem kraju. Tehniki prvotno namenjeno votlino pa so odločili za skladišče. Novi prostor so začeli urejevati 1. oktobra. Ker pa je bilo do nove tehnike iz taborišča grupnega štaba, kjer je bival tudi Arigler, dobro uro hitre hoje, so se odločili za novo taborišče, komaj deset minut oddaljeno od tehnike. Še pred selitvijo so poslali tehnika Mata v Dolomite s poročilom o stanju tehnik na Gorenjskem in s prošnjo za baterijski radijski sprejemnik, za enega ali več radijskih tehnikov, za tehnični material, predvsem pa za barvo in matrice ter za več ljudi, ki naj bi pomagali v tehniki. Hkrati so nadaljevali s pripravami za dokončno ureditev tehnike. Dne 8. oktobra so prinesli za tehniko potrebne ustrojene kože, 12. oktobra pa so se vanjo vselili. To je bila prva vojaška tehnika na Gorenjskem, zato naj na kratko navedem njen opis, kakor nam ga je ohranil Adolf Arigler-Bodin: Da so mogli novi prostor osposobiti za potrebe tehnike, so morali najprej z macolo odbiti vse ostrejše robove v stenah in izravnati teren, nakar so postavili vanj leseno ogrodje. Nanj so napeli ustrojene kože ter tako zavarovali prostor pred vlago, ki je kapljala s sten. Vhod je vodil skozi streho, pokrov, na katerega so pribili mah, pa so

z usnjenimi pasovi pritrdili na okvir. Naredili so še mizo, dva stola, nekaj polic in lestev. Tehnika je bila opremljena z rotacijskim ciklostilom, dvema pisalnima strojema ter vodoravnim ciklostilnim razmnoževalcem. Po smrti Lojzeta Kebeta-Štefana je tehnika, zaradi vse večje potrebe po konspiraciji, dobila ime »Meta«; dal ji ga je Vinko Hafner.⁵³

Kot prvi je nastal v novem prostoru letak »Za narod ali proti narodu« v 2500 izvodih. Naslednjega dne sta Arigler in Bojan Illich-Kostja, ki je prišel v tehniko 8. oktobra, od devetih zvečer do šestih zjutraj razmnožila še nadaljnjih 1000 izvodov na rotacijskem ciklostilu, 350 pa na ročnem ter 2600 listov letaka »Odlok«, s katerim je štab I. grupe prepovedal sečnjo gozdov. Ker pa sta na eno matrico prenašala isti tekst po dvakrat, sta z razpolovitvijo natisnjenih strani dobila 5200 izvodov odloka. V tehniki sta delala tudi 16. oktobra, ko je delo prekinil nemški vdor na Jelovico. Po sporočilu zlovešče novice sta se tudi onadva priključila tovarišem ter se z njimi premaknila v notranjost Jelovice. Pri tem je bil ranjen komisar grupe Kebe in je za posledicami rane tudi umrl, medtem ko se je ostalim posrečilo izogniti se obroču. Bila pa je v nevarnosti tehnika. Nemcem se je namreč posrečilo v bližini tehnike odkriti skladišče tehničnega materiala in v veri, da odkrijejo še tehniko, so stikali tudi za njo, hodili tik nje, namera pa se jim ni posrečila.⁵⁴

Po teh dogodkih so več kot dva meseca, vse do prvega snega, hodili v tehniko le ponoči, po opravljenem delu pa se spet naslednjo noč vračali v štabno taborišče, ki so ga po odhodu Nemcev z Jelovice ob podvojeni previdnosti premaknili na staro mesto pod Kolombrtom. Kot prvo delo po ofenzivi je bil 28. oktobra dopoldne razmnožen letak »An alle deutschen Soldaten und Proletarier«, namenjen v 770 izvodih nemškimi vojakom. Mimo drugega je napisal Arigler v »Meti« 9. novembra dve matrici posebne izdaje »Slovenskega poročevalca« gorenjske izdaje, nadaljnji dve in dve matrici letakà »Slovinci pod nemško okupacijo« pa naslednjega dne, 10. novembra, nakar je razmnožil »Slovenski poročevalec« v 635, letak pa v 1140 izvodih. Delal je nepretrgano od jutra do polnoči, po polnoči pa uredil razmnožene strani »Slovenskega poročevalca« in jih spel. Z delom v »Meti« pa se Ariglerjevo delo ni izčrpalo. Mimo opisanega je opravljal tudi razna taborska dela, tipkal poročila in okrožnice. V zvezi s širjenjem tehnik je bil medtem Bojan Illich odšel v Kokrški odred, Adolf Arigler pa je novembra vzpostavil zvezo s tehniko Poljanskega bataljona, ji poslal navodila za delo, nekaj matric z izrisanimi naslovi ter nekaj drugega tiskarskega materiala.⁵⁵

Dne 8. novembra se je štab zaradi skoraj povsem odpadlega listja preselil v novo taborišče v bregu pod cerkvico na Jamniku, se 23. novembra pomaknil glob-

Naslovna stran brošure Oskarja Savlija-Jakoba, ki jo je izdal PO OF za Gorenjsko. (Po originalu v Narodni in univ. knjižnici v Ljubljani.)

lje v dolino v bližino Rovt, že naslednjega dne, 24. novembra, pa se ponovno vrnil v staro taborišče. Dne 25. novembra je odšel Arigler v »Meto« ter razmnožil štiri strani »Slovenskega poročevalca« v 320 izvodih. V tem taborišču pa se niso zadrževali dalj časa. Že 26. novembra so izvedeli, da so Nemci odpeljali Pavleta Mohoriča, gospodarja z Jamnika, kjer je bila glavna javka. Zaradi tega so se naslednjega dne po peturni hoji preko Jelovice ustavili ob cesti Kropa—Kamna v bližini kmeta Miklavževca, si naslednjega dne poiskali primernejši taboriščni prostor, 29. novembra pa se premaknili zopet v taborišče pod jamniško cerkvico ter se 1. decembra lotili urejanja novega taborišča v bližini starega. Zaradi drugega dela, ki so ga opravljali prav vsi člani štaba, je bil Arigler medtem le enkrat v »Meti« in prepisal na pisalni stroj poročila članom pokrajinskega komiteja. Dne 11. decembra je prispela v taborišče neka ženska, ki je hotela priti po bližnjici z železniške postaje Podnart na Jamnik. Po posvetovanju so žensko izpustili, kaki dve uri pozneje pa so že videli prihajati veliko kolono Nemcev, katerih namen je bil, da izselijo nekatere prebivalce Jamnika. Po tem dogodku se je štab razšel. Nekateri so odšli na obhod enot in terena, Arigler in Bertoncelj pa sta odšla k Cirilu Pečniku v Mišače št. 9, malemu kmetu, ki je bil zaposlen na železniški postaji v Kranju.

Vzporedno z rastjo in razvojem Tehnike štaba I. grupe odredov sta delali že omenjena *Tehnika Okrožnega komiteja KPS Jesenice* in *Tehnika Poljanske čete*, ki pa je v kratkem času ob splošnih potrebah prvotni namen kmalu prerasla.

Tehnika jeseniškega okrožnega komiteja je s preselitvijo za hrib Ajdno nad vasjo Potoki z delom nadaljevala. V juniju leta 1942 se je z razmnoževanjem literature načrtneje ukvarjal Jože Štrukelj-Rafel, ilegalec, doma iz Radovljice. Septembrska akcija leta 1942 na občinske urade v Žirovnici pa je tehniki priskrbela še nadaljnja dva pisalna stroja, rotacijo in ciklostil, precej matric in drugega materiala. Njeno nadaljnje delo se je močno pospešilo, s tem da se je tisk kvalitetno dvignil na primerno višino in se količinsko povečal, pa se je razširil tudi akcijski radij njene propagande.⁵⁷

V Loškem pogorju je sredi septembra vzniknila med borci Poljanske čete, ki se je tedaj nahajala v okolici Malenskega vrha,⁵⁸ določeneje v Edu Bregarju-Donu in Niku Kavčiču, čigar iznajdljivost na tem področju je bila znana že iz prve polovice leta 1942, misel o razmnoževanju radijskih poročil, letakov in druge literature, skraja le za potrebe Poljanske čete. Prav ta primer zgovorno izpričuje značilno predanost boju, lastno vsem borcem, ki se niso zadovoljili le z oboroženimi napadi na sovražnika, ampak je v vsakem posamezniku bila še enako močna želja in volja, pomagati in širiti narodnoosvobodilni boj z vsemi svojimi sposobnostmi. Po razgovoru s komandirjem Poljanske čete Janezom Pohlevnom in politdelegatom Bogom Flandrom-Klusovim Jožo, ki sta zamisel podprla, je odšla prve dni oktobra izpod Malenskega vrha na Žirovski vrh patrolja, v kateri so bili Bine Mlakar, Milan Žakelj, Niko Kavčič in Pavle Inglič-Bar, ki je patroljo vodil, z nalogo, da poskrbi za vse, kar bo tehnika pri svojem delu potrebovala. Prva, na pisalni stroj razmnožena poročila so izdelali v nekaj izvodih takoj, ko je uspelo Edu Bregarju popraviti baterijski radijski sprejemnik, potem ko je pripeljal s kolesom iz Goričan in Medvod potrebne nadomestne dele.⁵⁹

Že konec oktobra je Tehnika Poljanskega bataljona zaradi vse večjih potreb svoj prvotni namen prerasla. Takrat sta si Niko Kavčič in Edo Bregar

po nalogu sekretarja PK KPS za Gorenjsko Maksa Krmelja-Matije ogledala opuščeni bunker ob majhnem potoku, ki teče iz Brd v Srednjiški grapi, in sicer na zemljišču v Lojgeh, oddaljenem le pet minut od Srednje vasi v Poljanski dolini. Bunker je bil zgrajen že leta 1941, do leta 1942 pa so ga uporabljali kot pomožno bolnišnico. Medtem ko sta se Niko Kavčič in Edo Bregar takoj lotila urejanja prostora, je jela Milka Mezeg iz bližnje Jagršnikove domačije oskrbovati tehniko z vsem potrebnim za nemoteno delo. Vzdrževala je zveze z zunanjim svetom, za kar je morala često v Skofjo Loko, Medvode, Kamnik in Kranj. Nekajkrat pa so se pripeljale na zvezo s tehniko v Srednji vasi tudi Minka Tavčarjeva iz Zminca ter Mici Kršmančeva in Tončka Hafnerjeva iz Škofje Loke. Ob preselitvi v novi bunker je tehnika razpolagala z že omenjenim baterijskim sprejemnikom in pisalnim strojem, z Dolenjske pa so dobili še ciklostil.⁶⁰ Tako opremljeni so poslušali in razmnoževali radijska poročila. Novembra je bilo v tehniki že pet tovarišev. Mimo Kavčiča in Bregarja je prišel novembra v tehniko še Miloš Ziherl-Prešeren, v pomoč jim je bila še Milica Pervanja-Marjanca, medtem ko je vzdrževal zveze Gropa Rupnik. Tako okrepjeni so začeli z načrtno delitvijo dela. Odslej je poslušal oddaje tujih radijskih postaj Niko Kavčič ter delal sproti stenografske zapiske, redakcijo je vodil Miloš Ziherl, tisk in ekspedit pa Edo Bregar.⁶¹ Zjutraj med četrto in peto uro je odnašal tiske kurir Gropa Rupnik skraja le četam Poljanskega bataljona, že v decembru pa so začeli oskrbovati z literaturo tudi terenske politične delavce.⁶² Po že omenjenem dopisu Adolfa Ariglerja Tehniki Poljanskega bataljona, ki je vseboval med drugim tudi nasvete tehnikom, bi mogli soditi, da je tem delo vsaj skraja povzročalo težave; prav tako moremo razumeti kot pomoč izkušenejšega tudi njegov prihod iz Mišač v Poljansko dolino in njegovo tamkajšnje bivanje do odhoda, tokrat na levo stran Save. Ariglerjevo sodelovanje ni bilo toliko pomoč tehniki pri delu kot nasvet, kako s pravilnejšim postopkom dvigniti kvaliteto narodnoosvobodilnega tiska. Kljub težavam, ki jih je imela tehnika z nabavami potrebnega tehničnega materiala, pa je v kratkem času svojega obstoja razmnožila 8000 izvodov najraznovrstnejšega propagandnega gradiva in s tem opravičila svoj obstoj.⁶³

Vztrajanje na prvotnem mestu pa bi postalo za nadaljnji obstoj tehnike ob novih, vse večjih nalogah lahko usodno. Zato so se že v začetku decembra odločili za nov, primernejši prostor, ki so ga še v tem mesecu zgradili v grapi za Jagršnikovo kmetijo. Bil je večji od prejšnjega, štiri metre dolg, dva širok in dva metra visok, prostora pa je bilo v njem za dva pograda, štedilnik in mizico za delo. Vanj so se vselili prve dni januarja 1943.⁶⁴

Novembra 1942 je bila kot zadnja v tem letu ustanovljena v Dobrči nad Trzičem *Tehnika štaba Kokrškega odreda*, ki pa je delala le kratek čas. Natisnila je nekaj splošnih letakov in nekaj letakov Kokrškega odreda,⁶⁵ v novembru in decembru pa ponatisnila tudi šest števil centralne izdaje »Slovenskega poročevalca«.⁶⁶ Nekaj dni je tehnika delala tudi v vasi Leše, zaradi strahu domačinov pa se je morala seliti.⁶⁷

V leto 1943 so stopile gorenjske tehnike z bogatimi organizacijskimi izkušnjami, ki jim niso bili kos še tako premišljeni sovražnikovi udarci. Sicer je že sredi januarja kot prva prenehala z delom Tehnika štaba Kokrškega odreda, opravičena pa je bila tudi previdnost tehnikov *Tehnike Poljanskega bataljona* in njihov sklep, da si morajo zgraditi nov bunkerski prostor, v katerem so se vselili v prvih dneh januarja 1943. Nemci so 12. januarja prvi bunker res odkrili in ga napadli, niso pa s tem mogli zavreti široko zastav-

ljenega dela. Slutiti pa so morali, da je v okolici odkritega bunkerja še drugi, zaradi tega je iz previdnosti tehnika za nekaj časa prenehala z delom, kar je razvidno tudi iz poročila vodstva pokrajinskih tehnik vodstvu Centralne tehnike. Po tem poročilu je bil kot zadnji v tem mesecu 20. januarja natisnjen »Slovenski poročevalec«, prvo nadaljnje delo, ki ga poročilo navaja, pa je nastalo po skoraj mesec dni dolgem presledku, ko je bila razmnožena naslednja številka »Slovenskega poročevalca« v 360 izvodih. Po zastoju med tiskoma bi sodili, da je bilo delo zaradi nemške nevarnosti prekinjeno za 25 dni, kar se tudi ujema s Kavčičevim pričevanjem.⁶⁹ Mogli pa bi ta presledek, kolikor je bilo morebiti potrebno, da so se pripravili za nadaljnje delo, skrócić za dan ali dva.

V tem času je še naprej razvijala svojo dejavnost *Tehnika Okrožnega komiteja KPS Jesenice*. Bila je še vedno v taborišču okrožnega komiteja za hribom Ajdno nad vasjo Potoki. Zaradi konspiracije so delali v njej samo ponoči. Oba ciklostila in pisalne stroje so imeli spravljene v posebnem prostoru v Ajdni. Tu so ostali neodkriti tudi tedaj, ko so postali člani okrožnega komiteja žrtev izdaje. Vendar so jih nekaj dni za tem prenesli v neko vilo med Zapužami in Radovljico.⁷⁰

Tehnika štaba I. grupe odredov se je po opisanih dogodkih konec 1942. leta preselila v Mišače. Zamisel za preselitev v nov bunker je bila Bertonccljeva, prostor sam pa so uporabljali že pred vselitvijo tehnike;⁷¹ zgradil ga je s pomočjo Ivana Bertoncclja-Drinovca ter Toneta Mohoriča-Šiške iz Mišač lastnik hiše Ciril Pečnik-Pogljajen. Mesto so izbrali v gospodarskem poslopju za hlevom. Skraja je vodil vhod skozi drvarnico, in sicer skozi pol metra visoko odprtino. Ker pa tak vhod v bunker ni bil najboljši, so ga začeli 20. decembra, že po Ariglerjevem prihodu, preurejati in so ga speljali skozi hlev.⁷² Po novi zamisli se je prišlo vanj po krajšem neopaznem rovu pod jaslami v hlevu, kar je zahtevalo v okoliščinah, v kakršnih so priprave izvajali, mnogo več truda in nemalo previdnosti. Pečnik je moral najprej prvotno odprtino bunkerja zadelati z opeko, znotraj pa jo je moral Arigler podpreti s hrastovimi deskami in drogom. Šele nato je začel Pečnik prebijati iz hleva novi dohod, Arigler pa je ostal zaradi tega 21. in 22. decembra v zazidanem bunkerju.⁷⁴ Tehnika v Mišačah je bila prva na Gorenjskem v hiši zgrajena bunkerska tehnika, zato je tudi razumljivo, da je imela kljub temu, da bunkerski način gradnje ni bil več neznan, nekaj pomanjkljivosti. Prostor, v katerega so napeljali tudi električno razsvetljavo, je bil zelo vlažen in je imel močno pomanjkljivo ventilacijo, kljub temu, da je prihajal zrak skozi zasilni izhod, ki je bil zadelan z drvmi.⁷⁵ Ta vhod je bil namreč zaprt z desko, da pa bi dušili ropot, so v rovu namestili še en pokrov in prostor med njima zadelali s starimi blazinami. Ves čas obstoja tehnike so se v tem prostoru zadrževali Ivan Bertoncclj, včasih dalj časa tudi Stane Kersnik, Tone Mohorič, nekaj dni pa je v njem živelo kar šest ljudi. Razumljivo, da je bilo tedaj delo onemogočeno, saj je bil zaradi majhnega prostora radijski sprejemnik kar na tleh, pisalni stroj pa na pručici. Hrano je ljudem kuhala Pečnikova žena Kristina.

Delo v »*Meti*« pa med pripravami za preselitev v Mišače ni prenehalo. Po Ariglerjevih dnevniških zapiskih se je moral že 14. decembra, po treh dneh bivanja v Mišačah, ponovno vrniti v »*Meto*« ter razmnožiti »Slovenski poročevalec«, zaradi pomanjkanja papirja le v 135 izvodih. Ker pa je bila tehnika v Mišačah 24. decembra v glavnem zgrajena, je obiskal »*Meto*« samo še 27. decembra, ko je z borci Jelovške čete prenesel v Mišače ves preostali uporabni

Mladina

GLASILO ZVEZE SLOVENSKE MLADINE
Cena 20 Pf.

GORENJSKA IZDAJA
Leto I. 22. septembra 1943. št. 7.

Leto I.
1. 9. 1943

GLASILO ŽENSKE PROTIFAŠISTIČNE
ZVEZE

Št. 7.

KMEČKI GLAS

~
CENA 30 PF

VESTNIK OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA
13 OKTOBRA 1943

~
LETOL. ŠT. 8

Nekatera glasila narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem v letu 1943

tehnični material. Po teh podatkih je prenehalo delo v »Meti« 14. decembra z razmnoženjem zadnje številke »Slovenskega poročevalca«, nova tehnika v Mišačah pa je pričela z delom 3. januarja 1945. Tega dne je Arigler na pisalnem stroju razmnožil osem strani obsegajoča »Radijska poročila« v osmih izvodih. To delo je nadaljeval še 4. in 6. januarja, le da so bila 4. januarja napisana poročila mnogo obsežnejša; razmnožil jih je na 16 straneh. Mimo »Radijskih poročil« pa je 6. januarja napisal še nadaljnji dve matrici »Pesmi«, ki jih je začel prepisovati že dan prej, oboje pa tega dne razmnožil v 110 izvodih na 440 straneh. Pri pisanju radijskih poročil so se tudi nadalje posluževali le pisalnega stroja, tako na primer 14. in 23. januarja, obakrat v številu prvih poročil.

Mimo že omenjenega dela v tehniki nudijo Ariglerjevi zapiski za ves čas njegovega bivanja izčrpno in razgibano podobo njenega poslanstva. Splošnega političnega pomena ob močno spremenjenem političnem položaju v korist narodnoosvobodilnemu boju je bil na primer 30. januarja izdani letak »K orožju Slovenci!«,⁷⁶ ki ga je sestavil Oskar Šavli-Jakob, član PK KPS. Izšel je na dveh straneh v 250 izvodih, nadaljnjih 400 izvodov pa je bilo natisnjenih 7. februarja. Še istega dne so razmnožili tudi 50 letakov »Resnica o nacionalizmu in nacionalistih«. Prvi »Slovenski poročevalec« gorenjske izdaje je izšel v novi tehniki zaradi pomanjkanja primerne papirja — od tod tudi majhno število izvodov, gotovo pa tudi omejeno število izdaj — le v 60 izvodih na skupaj 300 straneh. To število je bilo izmed vseh izdaj tudi najnižje, kajti z vzpostavljanjem novih odborov Osvobodilne fronte, ki so med drugim z zbiranjem papirja in drugega tehničnega materiala oskrbovali tudi tehnike, je naklada vseh tiskov nenehno rasla. Istega dne je tehnika razmnožila tudi »Radijska poročila«, ki so že od 5. februarja dalje izhajala v 100 izvodih. Bolj kot karkoli so zgovorne prav številke o natisnjenih izvodih »Radijskih poročil«, ki izpričujejo tako nesluteno rast narodnoosvobodilnega boja kot tudi veliko požrtvovalnost tehnika Adolfa Ariglerja, ki je to delo opravljal. Dne 10. februarja je mimo 150 izvodov »Slovenskega poročevalca« na skupno 900 straneh izdelal tudi 130 izvodov »Radijskih poročil«, že z naslednjo številko 17. februarja pa se je njihovo število več kot podvojilo;⁷⁷ 22. februarja so radijska poročila izšla v 370 izvodih, 2. marca v 600 izvodih na skupno 1200 straneh, 8. marca, ko je bila tehnika na višku svoje zmogljivosti, celo v 700 izvodih na skupno 700 straneh ter 13. marca v 400 izvodih na skupno 400 straneh. Med drugim je tehnika natisnila 12. marca šest strani obsegajočo brošuro »Narod v ječi« v 145 izvodih, 17. februarja šest strani »Naše žene« v 200 izvodih, deset dni pozneje 250 izvodov in skupno 2450 strani »Ljudske pravice«, ki so jo dobili iz Polhograjskih Dolomitov,⁷⁸ 5. marca dve strani obsegajoči letak »Slovenskemu ljudstvu ponosne Gorenjske«, 9. marca 700 izvodov »Slovenskega poročevalca« na šestih straneh⁷⁹ in 11. marca letak »Prebivalstvu jeseniškega okrožja« v 1200 izvodih.⁸⁰

Delo v tehniki je do 14. marca opravljal Arigler sam, sam pa je vzdrževal tudi zveze s terenom, kolikor niso jemali literature za svoja področja posamezni aktivisti. Za potrebe jeseniškega okrožja jo je po dogovoru — verjetno s terenskim aktivistom Štrukljem-Dolfom v Radovljici, s katerim so se dogovorili za dneve, čas in kraj oddajanja literature — šestkrat ali sedemkrat prinesel do neke skale pri Fuksovi brvi čez Savo pri Radovljici, kjer je čakal kurir, za kranjsko okrožje pa jo je nosil v bližino mostu pri Globokem.

Z vzpostavitvijo rednega obratovanja tehnike v Mišačah pa je bilo po sklepu Pokrajinskega komiteja Ariglerjevo delo na tem mestu končano. Moral bi oditi v pokrajinsko vodstvo tehnik in nadalje širiti organizacijo tehnik po vsem ozemlju zasedene Gorenjske. Oditi pa je mogel šele dva meseca po omenjenem sklepu, 14. marca, in sicer potem, ko je 4. marca najprej prišel na delo v tehniko Ivan Pogačar-Ivko, ki je bil do tedaj kurir štaba I. grupe odredov, 8. marca pa za njim iz Tehnike Okrožnega komiteja KPS Jesenice še Viktor Jurkas-Bine.⁸¹

Kako je medtem delala *Tehnika Poljanskega bataljona* pri Jagršniku v Srednji vasi? — Kljub temu, da se je tehnika preselila, je zahtevala bližina ceste poostreno previdnost. Zaradi tega so kuhali le ponoči, toplo hrano so prejeli le zvečer in zgodaj pred dnem, medtem ko so dan izkoristili za spanje.⁸² Prav to je pospešilo tudi zamisel o novi gradnji. Na predlog takratnega sekretarja Pokrajinskega komiteja Maksa Krmelja so se odločili za novo lokacijo med Vinharji in Žabjo vasjo. Medtem ko so v februarju 1943 še vedno delali v bunkerju za Jagršnikovo domačijo, so hkrati že začeli ponoči pripravljati gradivo za novo bivališče. Iz previdnosti so ga gradili le tovariši iz Tehnike Poljanskega bataljona, marca pa se jim je, po svojem prihodu iz Mišač, pridružil tudi Adolf Arigler, ki se je bil medtem posvetoval s Pokrajinskim komitejem o ustanavljanju novih tehnik na Gorenjskem. Graditi so začeli 18. aprila, ko so pričeli z izkopom zemlje in že naslednjega dne začeli donašati deske od dokaj oddaljene Cirilove kmetije v Žabji vasi. Delo je bilo težavno tembolj, ker je bilo novo mesto oddaljeno od omenjene kmetije tričetrt ure. Nova tehnika je bila nekoliko večja od prejšnje, bila je tri metre dolga, dva metra široka in prav toliko visoka ter povsem vkopana v zemljo. Zemljo so nasuli tudi na strop, prekrit s strešno lepenko, skozi katerega je bil urejen vhod, kar so dokončali 24. aprila.⁸³

Hkrati z gradnjo pa so razmnoževali tudi najnujnejšo literaturo. Tako sta nastali 2. aprila dve strani prvomajskega proglaša, ki ga je razmnožil Adolf Arigler, in dve strani »Partizanskega zakona«, 11. aprila zjutraj še ena stran »Partizanskega zakona«, popoldne pa nadaljnje tri matrice prvomajskega proglaša. Dne 22. aprila je Arigler natipkal še tri strani »Partizanskega zakona« in tri strani »Objave Glavnega poveljstva«, ves preostali čas pa te tiske razmnoževal; 24. aprila so razmnožili dve strani »Radijskih poročil« v 600 izvodih,⁸⁴ nadaljnje tri strani »Partizanskega zakona« pa je Arigler natipkal 25. aprila; 26. aprila je narisal dve matrici parol, za kar je porabil skoraj pet ur dela, naslednjega dne pa jih razmnožil hkrati z navodilom »Vsem vojaškim in terenskim organizatorjem partizanske mobilizacije«.⁸⁵

Po dnevniških zapiskih Adolfa Ariglerja je bila nova tehnika dograjena 28. aprila. Zgodovinsko pomemben pa je tudi zapis, ki nam vsaj približno osvetli zamisel, hkrati pa tudi datum nastanka prvih strani partizanske izdaje »Zgodovine VKP(b)«, ki so nastale prav v tem času in kar zasluži v zgodovini tiska v narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov pomembno mesto.

Tehnika je že tedaj delala pod vodstvom Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, zaradi česar se je tudi preimenovala v *Tehniko Pokrajinskega komiteja*. Od začetka leta 1943, od koder sega prvo ohranjeno poročilo o njenem delu, sestavljeno verjetno po tedaj vodenem dnevniku opravljenega dela, so do konca aprila razmnožili:⁸⁶ 5. januarja 300 izvodov brošure »Preko krvi v novo življenje«, 500 izvodov »Slovenskega poročevalca« in 450 izvodov »Radijskih poročil«, 7. januarja letak »25-letnica Velike Oktobrske revolucije« v

1500 izvodih, 9. januarja »Radijska poročila« v 450 izvodih, 20. januarja 500 izvodov »Slovenskega poročevalca«, 24. februarja 360 izvodov »Slovenskega poročevalca«, 25. februarja »Radijska poročila« v 360 izvodih, 26. februarja zbirko partizanskih pesmi v 150 izvodih, 8. marca »Slovenski poročevalec« v 315 izvodih in »Radijska poročila« v 320 izvodih. V marcu in aprilu je nastal zastoj kot posledica priprav in dela za novo tehniko. Kljub temu pa so medtem 7. in 13. aprila razmnožili »Radijska poročila«, vsakokrat v 394 izvodih, 22. aprila »Prvomajski proglas OF delovnemu ljudstvu Gorenjske in Slovenske Koroške« v 2600 izvodih, 24. aprila »Radijska poročila« v 410 izvodih, 27. aprila pa letake z raznimi gesli in letak »Vsem vojaškim in terenskim organizatorjem partizanske mobilizacije« v 100 izvodih.⁸⁷

*

Tak je bil delež Gorenjske v zgodovini razvoja partizanskih tehnik v času snovanja in vse večje rasti narodnoosvobodilnega boja. Prav zaradi vedno večjih potreb po literaturi in zahtev so nastopile spremembe tudi v organizaciji in delu prvih tehnik. Med prve večje izpremembe sodi gotovo v januarju 1945 izvedena priključitev tehnike v Mišačah Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, kar moremo razbrati tudi iz tega, da ji je odslej pošiljal tekste in rokopise Pokrajinski komite, kakor tudi iz že omenjene premestitve Ivana Pogačarja-Ivka in Viktorja Jurkasa-Bineta v Mišače, Adolfa Ariglerja-Bodina pa v zvezi z novimi nalogami v pokrajinsko vodstvo tehnik. Hkrati s tem se je spremenila tudi naloga Tehnike Poljanskega bataljona, ki je zalagala z literaturo — v razliko od tehnike v Mišačah, ki je delala za radovljiško, jeseniško in deloma tudi kranjsko okrožje — ozemlje od nemško-italijanske mejne črte do Kranja. Konec tehnike v Mišačah, ko je razpolagal Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko mimo tehnike bivšega Okrožnega komiteja Jesenice le še s Tehniko Pokrajinskega komiteja, v kateri so bili po Ariglerjevem prihodu zbrani domala vsi tehniki, ki so bili tedaj na Gorenjskem,⁸⁸ ter velike potrebe po literaturi pa so prav gotovo to reorganizacijo še pospešili. S tem se pričinja novo poglavje v razvoju in delovanju partizanskih tehnik v letih narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem.

O p o m b e

1. Razvoj in delo Centralne tehnike KPS od leta 1939—1945. (Arhiv CK ZKS.) — 2. Prav tam. — 3. Ljubljana v ilegali, Ljubljana 1955, str. 246. — 4. Pavle Zibelnik-Pajo: Patrola za Gorenjsko. (Rokopis hrani avtor.) — 5. Ustna izjava Lojzeta Selana 20. aprila 1960. — 6. Pavle Zibelnik-Pajo: Patrola za Gorenjsko. — 7. Ljubljana v ilegali, str. 245. — 8. Mirko Zlatnar: Podrobnejši podatki o delu in organizaciji Centralne tehnike do razsula stare Jugoslavije. (Arhiv CK ZKS.) — 9. Ljubljana v ilegali, str. 245. — 10. Prav tam, str. 245. — 11. Prav tam, str. 246. — 12. Stane Cimperman: Partizani osvobodilnega podzemlja, Borec 1957, str. 118. — 13. Rudolf Ganziti: Iz podzemlja okupirane Ljubljane, Ljubljana v ilegali, str. 289. — 14. France Konobelj-Slovenko: Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, Jesenice 1954, str. 117. — 15. Aleš Jelenc, ustno sporočilo 4. julija 1960. — 16. Slavko Smolej, pismena izjava, Jesenice, 7. decembra 1959. — 18. Isti vir. — 19. Aleš Jelenc, ustno sporočilo, 4. julija 1960. — 20. Isti vir. — 21. Slavko Smolej, pismena izjava, Jesenice, 7. decembra 1959. — 22. Aleš Jelenc, ustno sporočilo 4. julija 1960. — 23. Tomo Brejc: Začetek, Borec 1960, str. 297. — 24. Francka Poljanec, ustno sporočilo 25. julija 1960. — 25. Pepca Hafner, Stražišče, pismena izjava 25. julija 1960. — 26. Francka Poljanec pravi, da je bilo v eni noči natisnjene literature za veliko vrečo. — 27. Cirila Kozjak-Curk, ustno sporočilo 3. av-

gusta 1960. — 28. Francka Poljanec, ustno sporočilo 25. julija 1960. — 29. Isti vir. — 30. Marija Zan, ustno sporočilo 28. januarja 1960. — 31. Ista vir. — 32. Slavko Smolej, pismena izjava, Jesenice, 7. decembra 1959. — 33. Izjava Okrajnega odbora ZB NOV Kranj, Kranj, 29. julija 1960. Vsa prizadevanja, da bi zvedel kaj več o nadaljnji usodi stroja, so bila zaman. — 34. Pismena izjava Ivana Gašperina-Mitje, Zirovnica, 19. julija 1960. — 35. Isti vir. — 36. Florjan: Začetki ljudske vstaje v Škofji Loki, Loški razgledi 1954, str. 17. — 37. Prav tam. — 37 a. Izjava Ivana Gašperina-Mitje 19. julija 1960. — 38. Adolf Arigler-Bodin, ustno sporočilo 27. aprila 1960. — 39. Pismena izjava Slavka Trelca 29. junija 1960. — 40. Isti vir. — 41. Pismena izjava Slavka Trelca 13. junija 1960. — 42. Niko Kavčič, ustno sporočilo 20. maja 1960. — 43. Niko Kavčič: Ustanovitev, razvoj in akcije Loške čete v letu 1942, Loški razgledi 1955, str. 12-13 in ustno sporočilo 20. maja 1960. — 43 a. Pismena izjava Bronke Ostaševski 4. oktobra 1960. — 43 b. Isti vir. — 43 c. Pismena izjava Slavka Trelca 29. junija 1960. — 43 č. Pismena izjava Bronke Ostaševski 4. oktobra 1960. — 44. Pismena izjava Slavka Trelca 29. junija 1960. — 44 a. Pismena izjava Bronke Ostaševski 4. oktobra 1960. — 45. Več o prehodu prim. Adolfa Arigler-Bodin: Skozi žične ovire mimo bunkerjev v Ljubljano, »Ljudska pravica« 23. junija 1957, str. 5. — 46. Naporni pohodi so mu prizadejali velike težave. Imel je naduho in visoko dioptrijo očal. Po: A. Arigler-Bodin, ustno sporočilo 27. junija 1960. — 47. Isti vir. — 48. Adolf Arigler-Bodin: Spomini. (Hrani muzej NOB v Ljubljani.) — 49. Prav tam. — 50. Niko Kavčič navaja v svojem prispevku Ustanovitev, razvoj in akcije Loške čete v letu 1942, Loški razgledi 1955, str. 16, da so jih zaplenili pet. — 51. A. Arigler-Bodin, ustno sporočilo 27. junija 1960. — 52. Prim. še Franc Lušina: Iz spominov na leto 1942, Loški razgledi 1956, str. 49. — 53. Adolf Arigler-Bodin: Spomini. — 54. Prav tam. — 55. Adolf Arigler-Bodin: Dnevnik. (Hrani Muzej NOB v Ljubljani.) — 56. Adolf Arigler-Bodin, ustno sporočilo 27. junija 1960. — 57. Ivan Gašperin-Mitja, pismena izjava, Zirovnica, 19. julija 1960. — 58. Niko Kavčič, ustno sporočilo 20. maja 1960. — 59. Niko Kavčič: Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem, Loški razgledi 1956, str. 29. — 60. Kako so nastajale in delale gorenjske partizanske tiskarne. (Iz pripovedovanja tov. Eda Bregarja našemu uredniku.) Tovariš 1946, str. 110. — 61. Niko Kavčič, ustno sporočilo 20. maja 1960. — 62. Adolf Arigler-Bodin: Spomini. — 63. Niko Kavčič: Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem, Loški razgledi 1956, str. 31. — 64. Adolf Arigler-Bodin: Partizanske tehnike na Gorenjskem. (Arhiv CK ZKS.) — 66. Metod Mikuž: Slovenski poročevalec, glasnik in ogledalo naše narodne osvobodilne borbe in ljudske revolucije, Slovenski poročevalec 29. novembra 1949. — 67. Adolf Arigler-Bodin: Partizanske tehnike na Gorenjskem. — 68. Niko Kavčič: Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem, Loški razgledi 1956, str. 32. — 69. Prav tam. — 70. Pismena izjava Ivana Gašperina-Mitje, Zirovnica, 19. julija 1960. — 71. France Konobelj-Slovenko: Drama v Mišačah, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, str. 271. — 72. Adolf Arigler-Bodin: Spomini. — 73. Isti vir. — 74. Isti vir. — 75. Adolf Arigler-Bodin: Partizanske tehnike na Gorenjskem: Francé Konobelj-Slovenko. omenjeno delo, str. 272. — 76. Izjava Maksa Krmelja-Matije. — 77. Adolf Arigler-Bodin: Spomini. — 78. 17. februarja so izšla »Radijska poročila« v 300 izvodih. Prim. Adolf Arigler-Bodin, Partizanske tehnike na Gorenjskem. — 79. Skupaj torej 4200 strani. — 80. Adolf Arigler-Bodin: Spomini. — 81. Isti vir. — 82. Isti vir. — 83. Adolf Arigler-Bodin: Dnevnik. — 84. Isti vir. — 85. Po nedatiranem poročilu Pokrajinske tehnike. (Hrani muzej v Škofji Loki.) — 86. Tak je bil popoln naslov že prej omenjenega letaka. — 87. Ze omenjeno poročilo Pokrajinske tehnike. — 88. Niko Kavčič: Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem, Loški razgledi 1956, str. 33.

R é s u m é

LES IMPRIMERIES CLANDESTINES EN HAUTE-CARNIOLE JUSQU'AU MOIS D'AVRIL 1945

L'étude présente est le premier travail d'une certaine importance qui retrace l'histoire de la naissance, du développement et des activités des imprimeries clandestines et de celles organisées au maquis non seulement en Haute Carniole, mais dans n'importe quelle région de la Slovénie occupée. Tout ce réseau d'imprimeries est né des expériences acquises au cours du travail clandestin du Parti communiste de

Slovénie avant la guerre; le Parti disposait de cadres dévoués et expérimentés, et toute l'organisation du travail technique resta aussi pendant la lutte de libération entièrement dans ses mains.

Au début, la Technique centrale du Parti, installée à Ljubljana, entretenait la liaison avec les autres régions occupées de la Slovénie par des voies diverses, et en ce qui concerne la Haute-Carniole, aussi par les trains. Mais la liaison la plus importante, qui était précisément celle avec la Haute-Carniole, était maintenue aussi par une patrouille armée créée spécialement à cette intention qui transportait à travers la ligne de démarcation toute la littérature imprimée dans les ateliers clandestins de Ljubljana.

La première imprimerie clandestine en Haute-Carniole fut celle créée en avril 1941 à Jesenice, qui fonctionna jusqu'au mois de janvier 1942 et qui exerça une grande influence dans toute la vallée de la Save jusqu'à Radovljica. Le mois de janvier 1942 fut fatal aussi à l'imprimerie clandestine de Kranj, qui avait commencé ses travaux vers la fin de l'été 1941, et dont la production était destinée à toute la Haute-Carniole. En 1941, il y eut en outre les copies dactylographiées de l'organe du Front de Libération «Slovenski poročevalec» faites à Žirovnica et à Dosloviče, ainsi qu'un tract qui condamnait sévèrement la création du Wehrmannschaft et les attaques allemandes contre l'Union soviétique, et qui fut imprimé à Skofja Loka. En 1942, les essais déjà mentionnés faits à Žirovnica et à Dosloviče menèrent à la création de l'imprimerie clandestine du Comité du Parti pour l'arrondissement de Jesenice, qui prit un grand essor au cours de l'été 1942. Cette même année, on créa en accord avec le peloton des partisans combattant au pied du Stol l'imprimerie clandestine de Radovljica qui était organisée d'une manière fort originale: les stencils, dactylographiés chez les partisans, étaient apportés à Radovljica et reproduits dans le bureau même des occupants. En dehors de ces imprimeries, il y avait des initiatives individuelles: un garde-barrière de Radovljica reproduisait des slogans au moyen des tampons de caoutchouc qu'il fabriquait lui-même, et un combattant de la compagnie de Loka faisait la même chose au maquis.

Après l'offensive d'été de 1942 fut créée la première imprimerie militaire des partisans, le Centre technique de l'état-major du 1er groupe de compagnies, qui joua un rôle important dans la mobilisation de la population. Elle reproduisait toutes les publications des organismes centraux et locaux. Cette imprimerie survécut à diverses offensives dangereuses, et fut transférée en décembre 1942 dans un abri spécial construit dans une maison de Mišače, le premier de ce genre destiné à une imprimerie qui existait en Haute-Carniole; son activité prit fin en avril 1943 par suite d'une trahison qui coûta la vie à tous ceux qui y travaillaient. — En septembre 1942 fut créée aussi l'imprimerie de la compagnie de Poljane qui devint plus tard celle du bataillon de Poljane, pour se transformer ensuite dans le Centre technique du Comité régional du Parti pour la Haute-Carniole. Cette imprimerie publia entre autres l'Histoire du Parti des bolchéviks, ce qui lui donne une place importante dans l'histoire des éditions des partisans. En janvier 1943 fut détruite aussi l'imprimerie de la compagnie de Kokra qui n'existait que depuis novembre de l'année précédente.

Ces imprimeries étaient approvisionnées dans une grande mesure par le butin des combats armés avec l'occupant (appareils de reproduction, machines à écrire, papier, etc.). La reproduction se faisait au moyen des stencils, et les appareils étaient cachés dans la plupart des cas en des abris souterrains. Malgré les circonstances extrêmement difficiles, ces publications clandestines n'étaient pas différentes des autres, exécutées en des conditions plus favorables.